

Až na konec světa. Struktura starých českých cestopisů*

Zdeněk Hrbata — Matouš Jaluška

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
hrbata@ucl.cas.cz, jaluska@ucl.cas.cz

SYNOPSIS

To the Edge of the World: Structure of the Old Czech Travelogues

This essay offers a close reading of the *Diary* (c. 1465) of Squire Jaroslav, the *Commentarius* (c. 1467; Czech original lost, a Latin translation printed in 1577) by Václav Šašek of Bírkov, and the modern reworking of Šašek's text in a children's novel by Alois Jirásek (*Až na konec světa*, published in 1890). The authors try to elucidate the characteristic features of these travelogues by examining the various kinds of fissures that can be found in each text. Throughout Jaroslav's diary, for example, these rifts are indicated by "etc.", which the reader is simply invited to fill in. Pavlovský introduces discontinuity into the story by inserting verbatim citations of various documents and charters that ultimately glorify Pavlovský's benefactors, the family of the leader of Šašek's legation, Lev of Rožmitál. Finally, Jirásek is presented as an exemplary post-medieval reader of antique texts who fills the offered gaps with didactic content, anchoring his own agenda in the picturesque scaffolding of a knightly quest to the edge of the world.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Cestopisy; starší česká literatura; pozorné čtení; medievalismus; poutní cesty; literatura pro děti / travelogues; Old Czech literature; close reading; medievalism; pilgrimage; children's literature.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.2.1>

Zdá se, že hodnota a význam deníků „panoše Jaroslava“ a Václava Šaška z Bírкова, dvou prvních a původních českých cestopisů, jsou z historického pohledu stanoveny: představují dokument české diplomacie, pramen k době Jiřího z Poděbrad a — jak se někdy uvádí — také důkaz české touhy cestovatelské, tj. touhy „cestovat“ se snahou popsat cizí prostředí a mravy. Předmětem komentářů a rozborů pak v tomto případě bývá to, jaká fakta jsou zaznamenána, tj. co bylo a nebylo, případně mohlo a mělo být zachyceno, protože historik přirozeně disponuje větším

* Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné instituce 68378068. Při vzniku práce byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie <clb.ucl.cas.cz>.

množstvím pramenů, jejichž mozaika mu umožňuje ovládnout text a kontrolovat, doplňovat, ověřovat, vysvětlovat a více či méně hypoteticky zdůvodňovat mezery. Cestopis se pak stává zdrojem překvapení (objevu), že v něm cosi je, anebo naopak chybí.¹ Cestovatel, který byl členem historicky významného poselstva a jako zapisovatel událostí působil v číchsi službách, se tak ocitá ve „službách“ historie. Fakta textu přecházejí do zorného pole této vědy, jsou touto vědou konfigurována a stavěna proti slovům i sobě navzájem (srov. Barthes 2007, s. 825–826). Informací svého druhu se tak stává i to, co v něm explicitně není.

Tak byly rozebrány a zhodnoceny oba deníky, zvláště když se jim v edici Rudolfa Urbánka (1940) dostalo titulního označení „Ve službách Jiříka krále“. Samozřejmě se tím míní, že „ve službách“ byli autoři stejně jako celé poselstvo. Je však v těchto „službách“ i jejich text? Komu je odpovědný sám o sobě? Co se jím zapisuje? A jak?

Těmito otázkami chceme předeslat, že ono „co“ nebo „jak“ nespadá pouze do kompetence dějepisného výkladu ex post, ale vyplývá i z vlastních parametrů starých cestopisů nebo itinerářů, určených především současníkům. Jistě tu nelze vystačit pouze s prostým konstatováním, že autoři napsali, co viděli. Platí také, že zapsali, co měli zapsat nebo co se předpokládalo, že má být zapsáno, že má mít své místo v tom, co píší. Proto se v textu objevují segmenty-figury odpovídající náležitému stylu a rezonující v určitém historickém kontextu, ale nejen tam.

Níže se zaměřujeme na zkoumané cestopisy a analyzujeme místa, kde do figur předepsaných rétorickými konvencemi či určených konečným účelem spisu vplývá vyprávění o konkrétním cestovatelském zážitku. Zejména se přitom zabýváme body, kde k sobě tyto dvě strany přiléhají nedokonale, s mezerou. Máme za to, že právě v takových mezerách si můžeme jako čtenáři ve své vlastní době pro sebe zjednat platný smysl.

Inspirujeme se přitom především dílem medievisty A. C. Spearinga, který se zabýval zejména rytířskými romány a romancemi, pro něž je typické epizodické uspořádání. To vyplývá z jejich trvalého propojení s performancemi — neustále se počítá s možností, že tyto texty mohou být předneseny nahlas (Spearing 1964, s. 25). V cestopisech je situace v důsledku obdobná, ale zakotvená jinak. Jejich nespojitost na první pohled neplyne z časových omezení (tj. z potřeby vměstnat smysluplnou, vypointovanou epizodu do chvíle vymezené k poslechu), ale z pohybu po prostoru, z proměny míst, okolností i zkušenosti vypravěče, „žité zkušenosti, uprostřed níž nikdy předem nevíme, jak příběh pokračuje“ (Spearing 2012, s. 169). Při jejich zkoumání se proto sluší „nechat stranou řídicí metaforu organického uspořádání, obraz díla jako věci, jejíž tvar je od samého počátku imanentně přítomen“ (Smith 2016, s. 137), a zaměřit se na „texturu“, tkanivo vyprávění, jehož se publikum dotýká zrakem či

1 Tak lze konstatovat např. mlčení Petra z Mladoňovic o „velkolepém jezerním rámcí a rušném životě“ kostnického koncilu v jeho zprávě o upálení Jana Husa či skutečnost, že Václav Koranda ve své zprávě o poselstvu do Říma roku 1462 „nechal zcela stranou dojmy, které v něm zanechalo Věčné město a jeho obyvatelé“ (Nejedlý 2010, s. 207). Právě když panoš Jaroslav a Václav Šašek z Bífkova obracejí pozornost od svého politického úkolu k okolnímu světu, stávají se z jejich textů ony „první původní české cestopisy“ (srov. Baboučková — Boubín 2015, s. 195–196). Cestu směrem od obvyklého pozitivistického pohledu na nejstarší cestopisy ukazuje rovněž Malaníková (2008, s. 22–23).

sluchem a která má schopnost jej angažovat či pohltnit.² Pojem textura v této studii užíváme právě v souladu se Spearingovým územ. Tato citelná tkáň textu může být bohatá nebo chudá, rozvolněná i stažená — například pomocí řídicího rétorického postupu (srov. Spearing 2005, s. 46–48). Především se však ve Spearingově pojetí vyznačuje přítomností mezer mezi jednotlivými vlákny, pruhy a záplatami, z nichž je upletena (srov. Spearing 1993, s. 132–136; Spolsky 1993, s. 153–154).

JET, DIVIT SE, A TAK DÁLE

Deník „panoše Jaroslava“ má dle nadpisu v jediném dochovaném rukopise³ vypovídat o „výjezdu posluov krále českého k králi franskému i jinam etc.“ (Baboučková — Boubín 2015, s. 212). Výjezd poslů znamená cestu za nějakým cílem. A cesta, to je sled etap a dílčích zastavení: měst, hradů a hospod, vzdáleností udávaných v mílích. Deník tak vytváří cestovní mapu jedné strany světa pro ponaučení i potřeby současníků. Místopis i čas itineráře cestujícího Evropana. Evropana, jehož totožnost, dlužno dodat, neznáme. Text se dochoval bez uvedení autora; s jistým Jaroslavem, který spolu s ostatními naslouchá pod oknem, když předáci poselstva hovoří s francouzskými preláty, jej spojil teprve František Palacký, jeho nálezce a první editor (Palacký 1827; Urbánek 1940, s. xxv; srov. Małysz 2004, s. 74–75). Tato identita je v první řadě určena Jaroslavovou funkcí v organismu poselstva, tedy vedlejší rolí v příběhu o mírovém projektu krále Jiřího (pro shrnutí viz např. Jurok 2017, s. 51–62), či o mesianismu českých utrakvistů toužících napravit církev i Evropu (srov. Čornej 2019, zejm. s. 258). Vypravěči je díky tomu umožněno podávat svědectví, vše z povzdálí pozorovat a naslouchat věcem, které nejsou určeny pro jeho uši. I tyto intimní informace pak čtenáři předkládá v podobě itinerářové zkratky, podobně jako vyprávění o cestě samé. Když pod oknem odposlouchává předáky poselstva, dozvíme se od něj, okolo čeho řeč vedla a kam zhruba dospěla, ale ne její přesný obsah. Slovo tu zní příliš mnoho, nelze je všechna zaznamenat, nestojí to za námahu:

Tehdy jsou šli a tam jsou s nimi dvorná hádání měli a žádného do pokoje nepustili, než je sama dva. A Ruprecht, Václav Strachota a Jaroslav poslouchali sme u jakéhos okna, ani na se křikají a dvorné hádání mají, a zvláště o tom sjezdu neb sněmu králuov a kniežat etc., praviec, že toho neslušie žádati králi českému, zvláště bez povolenie Otce svatého, papeže a ciesaře křesťanského etc., a že by to najlépe příležalo jednati Otci svatému s ciesařem, a aby se král český v to nepletl; i o tom spříeznění krále českého s králem franským, že by to nemělo být bez vědomí Otce svatého etc. Jiných mnoho řečí úštipných a neužitečných zvláště patriarcha, kancler a jakýs mistr mluvili, ješto sem jich všech nemohl psáti ani spatovatati etc. (Baboučková — Boubín 2015, s. 223).

2 Srov. např. úvahy o taktině a „pohlčující“ povaze tkanin i příběhů u Chrétiána de Troyes a Geoffreyho Chaucera (např. Spearing 1993, s. 80–82 a 172–174).

3 Praha, KNM I F 4. Historii opakovaného ztracení a nalézání tohoto rukopisu shrnují Baboučková a Boubín (2015, s. 202–204).

Poselstvo cestuje do Francie přes „Berún“, Plzeň, Tachov, Norimberk, Stuttgart, Štrasburk atd. V Němcích se někde na Čechy (obtěžené nedávnou husitskou epochou, jak by nutně sugeroval historiografický pohled) „divně“ dívají, jinde jim, jak je zvykem třeba v Norimberku, ukazují svátosti. *Deník* se odvíjí v lineárním rytmu: město za městem; mezi strohými záznamy se vynořují zajímavosti a řídké odrazy zážitků a dojmů. K monotónnosti přispívají prostředky, jimiž autor spatřená místa charakterizuje a které se neustále opakují; snad za nimi lze tušit „pohled nižšího šlechtice z českého venkova“, který se cítí nejlépe v co nejobydlenějším, nejobdělanějším a nejotevřenějším prostoru (Nejedlý 2010, s. 208). Město (např. Schwäbisch Gmünd či Remeš) nebo krajina (Champagne) jsou „dosti pěkné“ či „dobře veliké“. Hodné zaznamenání je, že v nějakém městě mají „štěpnice a zahrady“. A zase jinde hrad, uvedený jen proto, že na něj směřuje francouzský král, není „pevný ani pěkný“ (Arques).

Jaroslavovo „etc.“ v *Deníku* pravidelně zakončuje úseky vyprávění, jež se v moderních edicích většinou promítly do odstavců. Tuto zkratku čteme rovněž na konci titulu celého textu, jak vidno výše. Její účel pro nás není zcela zřejmý.⁴ Chce se autor vyhnout pro něj zbytečnému popisu, neprodlévat „na místě“, nezdržovat sebe i čtenáře, anebo si ze stručné charakteristiky čtenář může ostatní, či spíše vše, vyvodit sám? V druhém případě by tedy označení „pěkné, velké, pevné“ byla dostatečně srozumitelnými operátory dobového kódu, nejenže označujícími objekty v nanejvýš obecné rovině, ale také označujícími to, k čemu se tato slova mají nepochybně vztahovat. Vůbec teď nejde například o to, že autor není literát (ani v soudobém, ani v dnešním slova smyslu) a že tomuto faktu odpovídá povaha zápisu. Faktem, který je nutno vzít v úvahu, je způsob, jímž píše text. A tento způsob ukazuje, že za obecnými, nepronikavými přívlastky účinkuje obecná představa, jak vypadá pěkné, velké nebo pevné město či hrad. Tuto obecnou představu si může každý čtenář dotvarovat dle svého vkusu a zkušeností, s autorem se o ni nepohádá.⁵ Cestopis svou nedořečeností většinou nastoluje mír.

Tuto předběžně usmířovací funkci „etc.“ shledáváme v samém centru Jaroslavova vyprávění, v bodu obratu jednání mezi Poděbradovými posly a rádci francouzského krále, při kterém se jedním z palčivých bodů stávají nároky českého krále na Lucembursko (srov. Nejedlý 2010, s. 207, či Čornej 2019, s. 212–213 a 254):

Nazajtršie v stredu psali sme znovu litteram commissorium, list poručenie, a ihned ten den dali sme jim jej. A když jsú ohledali patriarcha jeruzalémský a biskup broj-censký ten list, opět se jim nelíbil, neb bylo psáno v něm „Jiří, boží milostí král český, markrabie moravský, vévoda slezský a markrabie lužický etc.“, než aby stál jedi-ný titul takto: „Jiří, boží milostí král český etc.“, a že též král franský v svého listu

4 Rudolf Urbánek uvádí: „S tím souvisí i náznakový jeho způsob, jeho četná ‚etc.‘, heslovitě naznačující, že by se v té věci neb případu dalo říci více, co se však ponechávalo k uchování jen paměti. Bohužel autor to již opravdu ponechal jen své paměti, ale sám své náznaky dodatečně nerozvinul, jak by mohl. Tím je dána jeho stručnost, ale i bezprostřednost podání“ (Urbánek 1940, s. xxxi). O dojmu neúčelnosti svědčí i to, že Palacký ze své edice většinu „etc.“ vypustil.

5 Příklad „sporu o popis“ nacházíme v textu u Remeše, o které „pan Anton pravil, že jest jako Praha, ale já sem k tomu nechtěl svoliti“ (Baboučková — Boubín 2015, s. 218).

poručenie své radě chce se psáti jedniem toliko titulem takto: „Ludvík, boží milostí král franský etc.“

A tak nazejtřie ve čtvrtek opět sme museli jiný list jakož staří listové ukazovali, k jich vuoli psáti. A k tomu sme svolili, a napsavše i donesli sme jim opět a ukázali, a když sú jej ohledali biskupové, přijali sú jej (Baboučková — Boubín 2015, s. 228).

To, zda „etc.“ v titulatuře obsahuje sporné území a klade na ně nárok, záleží na čtenáři, na jeho poměru k zainteresovaným panovníkům a na mezinárodní situaci. V danou chvíli je to řešení pro Francouze únosné, upravené listiny jsou přijaty. Ač kontroverzní otázka zůstává otevřená, nemá být na překážku (doslova) zpečetění přátelství mezi Ludvíkem XI. a Jiřím z Poděbrad jakožto dvěma vladaři obecných, nekonfliktními výrazy označených mocenských sfér.⁶

Z obecní se stává paradigma popisu jednání i cesty. Z toho také může vyplývat, že v *Deníku* je Evropa, kterou Češi viděli, ještě (do značné míry) obecninou, kde různé nebo jiné obtížně „hledá“ svá označující. Účastníci českého poselstva se z věží pařížské Notre-Dame dívají na město, jehož zvláštnost je vyjádřena v „šírokosti, dlůhosti a velikosti města Paříže“ (tamtéž, s. 230). Protože čas či paměť míst Jaroslavův *Deník* postihuje jen výjimečně, může být z výšin katedrály třemi nejobyčejnějšími prostorovými charakteristikami „všicka Paříž“ pro české středověké návštěvníky postižena a oceněna. Z privilegovaného bodu uprostřed města ji vidí celou, její rozlehlost se stává zdrojem údivu. A právě zde, v této výlučné pozici a chvíli, se středověký divák i novodobý turista k sobě přibližují. Rozlehlost města překračuje svou dobu i sbližuje věky, stejně jako ona stále se opakující vizuální událost. Obecniny sice patří ke kódu *Deníku*, zde však jako by se dotýkaly nadčasové situace, v níž je stále možné se bez nuancování „dívat a divit“.

Nevíme, co všechno panoš Jaroslav spatřil a pozoroval, čteme jen to, co zapsal. A nebudeme si u jeho textu všimát toho, kde se mylil či co „opomenul“, tedy například nedávnou přítomnost a stopy Čechů nebo památky na ně v cizině.⁷ Oproti tomu zdůrazníme skutečnost, že si deníky panoše Jaroslava i Václava Šaška uchovávají svůj vlastní, jiný čas, i když jejich konečná podoba nepochybně vznikla později, nikoli přímo „na cestě“.⁸ Přesto je však konstituuje právě „horizontální“ pohyb v prostoru, a ne historické vědomí nebo historická paměť. Jak dále uvidíme, není to jenom vlastní,

6 K anachronickému srovnání se tu nabízí rozhodnutí Františka Palackého vytečkovat s ohledem na cenzuru v prvním vydání *Deníku* nadávky, jimiž Antonio Marini častuje papeže (Palacký 1827, s. 54; srov. Nejedlý 2010, s. 206). Jaroslavovu tendenci vyhýbat se politickým kontroverzím, na rozdíl od těch náboženských, konstatuje též Boubín (2015, s. 55–59).

7 Rudolf Urbánek v poznámkách ke svému vydání obou „deníků“ vypočítává, na co všechno Češi „zapomněli“ (např. v Mühlendorfu si panoš Jaroslav nevzpomněl na účast Jana Lucemburského v bitvě roku 1322 a smrt slavného rytíře Plichty ze Žitotína, a co je horší: vůbec nezaregistroval, že dorazili do Crécy, kde přece zahynul král Jan!) a kde naopak historická paměť i v jejich spisech zůstala živá.

8 Zejména Jaroslavův *Deník* na mnoho čtenářů působí jako nedokončené, lehce načrtnuté bezprostřední zápisky (např. Małysz 2004, s. 90–91, či Nejedlý 2008, s. 33). Prokomponovanost, a tedy i literárnost textu na základě užití prolepse důsledně obhajují Baboučková a Boubín (2015, s. 200–202).

empirická cesta, ale také jistý archetyp cesty-pouti. „Vertikála“ paměti (případně paměťový model) se tu prosazuje jinde a jinak, v souvislosti s textem, který je psán.

Smysl a cíl cesty po území dnešní Francie je u panoše Jaroslava nicméně zřejmý a explicitní: poselstvo se snaží dostihnout francouzského krále, „neb se jest vždycky po lovích talácel a lovil etc.“ (tamtéž, s. 219), aby ho seznámilo s návrhy krále Jiříka. A výčet francouzských sídel se stručnými prostorovými charakteristikami, k nimž přitom dochází, je občas doplňován přírovnáními, která cizí zemi pro názornost přibližují: St. Pol „jest dobře menšie nežli Český Brod“ (tamtéž), o Remeši „pan Anton pravil, že jest jako Praha, ale já sem k tomu nechtěl svoliti etc.“ (tamtéž, s. 218). Tento po dlouhou dobu běžný prostředek cestopisné literatury, jehož účelem je přiblížit neznámé pomocí známého, má přece jen jistý významový efekt. Domestikuje neznámé, neutralizuje případnou vyhraněnost cizího; kromě toho tu v pozadí předpokládáme představu křesťanského světa, jemuž má vládnout podobnost, byť by byla jen vnější. Vzato zcela obecně: jinakost znepokojuje, stejnost, faktická nebo vytvořená textem, uklidňuje — uklidňující je být nějakým způsobem „doma“, jakkoli se tím uzavírá přístup k cizímu, neznámému. Domácí měřítko a zvyklosti, na něž je podle Michela de Montaigne při cestách do ciziny nutno zapomenout (srov. Montaigne 1966, s. 99–100), se promítají do vidění i do způsobu zápisu, který často ani nenachází slovesné prostředky pro popis cizího a neznámého.

Na druhé straně však stručné poznámky panoše Jaroslava ukazují, že cizinci, tj. české poselstvo, a domácí se mnohdy navzájem diví. Tak v městě Toul „divili se nám [...] příliš velmi etc.“ (Baboučková — Boubín 2015, s. 217); v Abeville „[...] z miery se nám velmi ti třeštění lidé divili“, a tamní významnější měšťany při obědě velice překvapilo, že „Čechové tak se pěkně a slušně mají v krmiech etc.“ (tamtéž, s. 220). Na zpáteční cestě v Aarau „[...] byla k nám přišla jakás krásná paní, zemenínka, i divila se nám z miery velmi etc.“ (tamtéž, s. 234). Francouzi i Němci se diví Čechům, a není vždy jasné, čemu se diví. Tomu, že jsou Češi jiní (vzhledem, oblečením či délkou vlasů, jako tomu bude u Václava Šaška z Bírkova?), že přicházejí ze vzdálené, „exotické“ země, že se zde vůbec ocitli — jako členové poselstva, jako ti, kdo prosluli coby kacíři, rebelanti a válečníci? Nebo že se koneckonců přece jen neliší od těch, kdo se diví? Udivuje tu z pohledu třeba Francouzů jinakost, anebo stejnost, či neudivuje tu — tentokrát z hlediska *Deníku* — dokonce sama zvědavost, zvědavost jako taková, zvědavost zevlounů, kteří se vyskytnou při události jakéhokoli druhu?⁹ *Deník* většinou setrvává u celkové charakteristiky situace.

Nemůžeme se však ubránit alespoň jedné kusé reflexi nad textem, a to nejen proto, že nám jej může vysvětlovat, ale hlavně přibližovat. „Divit se“ je víceznačné, odráží překvapení, že něco může být jiné, než známe z empirie nebo z představ. „Divit se“ lze i stejnému, kteréž zaráží svou stejností, ale na prvním místě jinému, jež má samo o sobě opravdu moc udivovat. „Dívat se“ a „divit se“ jsou v *Deníku* spojeny. Určitě nevidíme prostřednictvím textu ani zdaleka všechno, co viděl panoš Jaroslav, dozvídáme se však o „údivu“: Francouzů, Jaroslava i jeho společníků. V textu je sám tento údiv především znakem různosti, a to předně té, jež je faktická, očividná, dále pak oné různosti, která pramení z různosti představ nebo z jejich nezlomné inzistence.

⁹ Relativizující pohled na vzájemnou jinakost českých poselstev a západoevropských komunit nabídl např. Maľysz (2009, s. 27–31).

A také, což vyplývá z předchozího, z odlišných zvyklostí, jako když se Češi v Saint-Denis diví, jak Francouzi špatně pečují o korunovační klenoty.

Deník je v rukou zapisovatele, který má, obecně vzato, určité možnosti i schopnosti, a z toho plyne, že něco zachytí a něco ne. To se může projevit zvláště tehdy, lze-li čas a prostor jeho cesty konfrontovat s jinými prameny. Dokumenty, kterými tento text obklopíme, ukazují na nenaplněné možnosti, tj. na jakési deficitní poznání — při takovém čtení se nicméně odchylujeme od textu samého jako *sui generis* prostoru jeho vlastních možností. Mezery v tomto prostoru ustavují tvar, díky nim se konstituuje, nehledě na autorovo pověření nebo snahy, osobní rámec deníku jako celku, v němž různá omezení spoluúčinkují s dispozicemi nebo disponibilitou vidění a „hlasu“. V Jaroslavově případě jde navíc o to, zda své slovo v čase deníku nějak významově zatíží a zda toto slovo pojme zážitek vymykající se prostému, neutrálnímu popisu nebo konstatování, které můžeme nazvat statutárním záznamem míst, vzdáleností a závažných/závazných událostí.

K barvitějším zážitkům se radí ty, skrze něž panoš Jaroslav zachycuje nepřátelství vůči Čechům a v nichž je patrné, že nedávná historie je příčinou drobných cestovních potíží. Jsou to epizody, které na první pohled vynikají nad informační rovinu itineráře tím, že i jako cestovní peripetie závisí na „vertikále paměti“, totiž na příběhu dějin, v němž „kacířským“ Čechům jakožto komunitě náleží jiná úloha než jejich sousedům. Tato dějinná jinakost nebudí obvyklý zájem, ale averzi. Tak v městě Ženevě „jakás bezmohzá bába bohatá, přijavši nás do hospody U anjela, i vyhnala nás z hospody ven v ten déšť zvěděvši, že sme z Čech, a kaceřovala nás etc.“, jinde v hospodě, tentokrát už v Korutanech, obdobná „hospodyně, bába velmi zlá, kaceřovala nás i všecky Čechy etc.“ (tamtéž, s. 234–235).

Čemu se naopak „diví“ Češi, co je na cestě překvapuje? Pan Bavor z poselstva na cestě dvakrát lituje, „že se jest kdy oženil“ (tamtéž, s. 215 a 235), a tak aktivuje paměť na úrovni svého vlastního příběhu, jako vzpomínku na závazek. Poprvé se tak děje na cestě do Francie, ve Stuttgartu, kde „panny i panie“ zvou Čechy k sobě a nabízejí jim luxusní zboží. A jedině tento povzdech zprostředkovaný prostou výpovědí svědčí také o příjemných zážitcích. Mimo jiné se tím ukazuje, že zavrhování Čechů není všeplatné ani že se obecně neprosazuje v určitých oblastech; obecně se potvrzuje jen to, co platí pro každou cestu-pouť: cesta svým způsobem a na různém stupni vždy implikuje nečekané a otevřené možnosti, které může píšící subjekt vybírat, vykládat a zaznamenávat různě (samozřejmě také nebo zejména na základě výchozích modelů a představ), třeba — což je jen jedna eventualita — v rytmu střídání dobrého a zlého, přívětivého a nepřívětivého, potíže a požitku v kontinuálnějších čase cestovní každodennosti a jejích stereotypů.

Jaroslavův *Deník* popisuje trasu, události nebo zaznamenává některé promluvy, ale lidé zde spolu většinou nemluví. Kromě zachycení diplomatických „hádání“ se ve vyprávění, je-li souvislejší, dialog nebo replika neobjevuje. Text sestává z konstatování nebo určitých typů hodnocení. Tak „pan Bavor opět želel, že se jest kdy oženil“ v Baden, kde poselstvo navštíví lázně: „a myli sme se s pěknými pannami a paniemi a hrabienkami v teplících a byli sme veseli [...]“. Zapisovatel si opět vystačí s obecným vystižením situace — „byli jsme veseli“. A v této podobě, kterou lze spíše zdůvodnit než ono „divili jsme se“, patří výrazný zážitek k nejosobnějším záznamům, jimiž v *Deníku* promlouvá cizinec-cestovatel, který se setkává s neobvyklým

i příjemným. Nezvyklé, protože v jinak strohém itineráři *Deníku* zachycené, je jistě také to, že se vedle Čechů myjí kněží a mniši, kteří přijeli z Kostnice, „s velmi pěknými jeptiškami“ (tamtéž, s. 235). Na tomto místě textu se zdá, že názor nebo hodnocení jako by chyběly. Fakt je nicméně zapsán a také situačně zvýrazněn (Češi — duchovní osoby z Kostnice — jeptišky...) — a to samo o sobě poutá pozornost.

Tento obraz si čtenář navíc může doplnit dalším záznamem, aby si otevřel cestu k možné intenci *Deníku*, třebaže tak vůči velmi vzdálenému a poměrně neosobnímu textu více než kde jinde přistoupí na to, že bude „vyplňovat“ jeho mezery. Zanedlouho poselstvo stane na místě, kde se historická paměť aktivuje naplno a antagonisticky, ve spojení se světcem, po kterém žádná relikvie k ukazování nezbyvá (srov. Halama 2015, s. 15–21):

Nazajtrie v pátek den svatého Bartoloměje jeli sme 4 míle velmi veliké na Rýn do Konstancie, kdežto sú Němci zúfalí svatého mistra Jana Husi upálili. A tu noc, když sme tu leželi, velmi hrom bil, a jednak celú noc zlí kněžie proti hromu zvonili, a zvlášť u svatého Petra in Summo, kdež sú svatého mistra Husa odsúdili na smrt etc. (Baboučková — Boubín 2015, s. 235).

Oni kněží v lázních, proti nimž, jak se zdá, zapisovatel nic nemá, pocházejí z místa pro panoše Jaroslava výslovně zlořečeného, a přítomnost mnichů v lázních spolu s jejich původem jistě odkazuje k obvyklému referentu textů českých kališníků druhé poloviny 15. století: ke zkaženosti kněžstva (srov. Małysz 2009 a Rychterová 2011, s. 366–367). Následující zápis jako by to potvrzoval, navíc bouře zaznamenaná v tomto kontextu „vypadá“ jako indicie oné zlopověstnosti, čímž se v až příliš věcném *Deníku* otevírá skulina k ideovému symbolismu.

Příjemné i nepříjemné zkušenosti a zážitky jsou však většinou — opakujme — vyjádřeny v holé, lineární podobě: „divili se nám“, „divili jsme se“. Jinými slovy: překvapení nebo pocity se k nám dostávají prostřednictvím nanejvýš obecných dějů a charakteristik. Tak například na cestě do Rouenu: „a ten den sme sniedali v jakés krčmě, a tu listy Hanušovi Causarovi na heroltstvie, od krále českého dané, ukradli etc.“ Nic více, nic méně. Vzápětí následuje jeden z nejkurióznějších zážitků. „A nedaleko od toho města Ruan převrátil se mnich s kurv[ú] na voze sedě na páně Antoniově etc. A pan Albrecht naň dvorně lál etc. — a zvlášť že pan Bavor byl klekl etc.“ (Baboučková — Boubín 2015, s. 229). To, že ve středu výjevu figuruje mnich, zřejmě opět není bez významu; okolo něj vyvstává anekdotický obrázek, byť s obvyklými nedořečenostmi (vedle „etc.“ též slovo „kurva“ ohlazené tečkou namísto poslední samohlásky). Kromě toho tento rozvitější výjev potvrzuje, že snaha o zevrubnější popis se v *Deníku* objevuje jen tehdy, když se zapisovateli něco jeví jako očividně zvláštní a jiné, vizuálně přitažlivé. K takovým fenoménům třeba patří, že je někde — jako ve Švýcarsku — mnoho lidí „volavých“, a to „i kněží“ (tamtéž, s. 234). Rudimentární vizualizace toho, co bylo shledáno jako kuriozita, oživuje rejstřík „údivů“, které jako by samy o sobě dostatečně odůvodňovaly své nerozvitě vyjadřování, setrvávání v rovině, kde sice nechybí základní děj, ale kde si často můžeme domýšlet předmět.

Způsob těchto záznamů i poznámky o tom, že na svých cestách poselstvo potkávalo lidi ochotné a neochotné, se sice vážou ke stanovisku pisatele, ale „zorný úhel“

přítom do značné míry zůstává „statutární“. Chceme-li vytknout místa, kde panoš Jaroslav jako tvůrce deníku svůj status přesahuje, tedy uniká svému oficiálnímu „poslání“, aniž by mu unikal osobní, a tedy „skutečný“ smysl deníku, tak jak jej chápeme my, musíme znovu odkázat k náčrtům nečekaného — k tomu, co je nejen atraktivní, ale co rovněž přichází samo, nahodile, ze sebe, bez bezprostřední vazby na cíl a s tímto cílem spjaté cestovní peripetie, a tak působí trhlinu ve více či méně neosobní, konstativní osnově *Deníku*. Nejde o běžné potíže, jež se prostě na cestách přiházejí. Zajímavost zakotvená ve strohém podání je umocněna hlavně spojením s „příjemným“ nebo „nepříjemným“. Příjemné jsou ony kuriózní zážitky z lázní, naproti tomu jsou však také zážitky nepříjemné — a nejvíce osobní, protože štěrbinou jejich bezprostřednosti k nám nejspíše doléhá hlas subjektu v určitém stavu; především jde o čas momentálního žití v elementárních situacích, kdy jako by se nejvíce zkracovala historická vzdálenost mezi námi a textem.

V rozvitější líčení tak přechází popis obtížného přechodu přes Alpy. Na cestě do Ženevy se poselstvo ubírá Savojskem, kde je krajina „přepřeliš hornatá etc.“, „těmi horami přepekelnými“. Přítom musí, „nemajíce cesty“, rozebrat vůz a plavit se po Rhôně proti proudu — „A tu se stýskalo živu býti, aneb spieše někam přeč utéci etc.“ (tamtéž, s. 233–234). Obecná orofobie, „hrůza z hor“, kterou literatura ve spojení s fyzickým alpinismem překonávala až do 19. století, se v těchto úzkostných větech slévá s osobním zážitkem.

Těsně před návratem do Čech se vyslanci v Pasově dozví, že doma zuří mor. Na poslední etapě poselstva se tak děje pohroma beze stopy exotiky, až příliš známá a vždy strašná, jež může kdykoli postihnout příbuzné, známé i posly samotné. O slovo se tu hlásí neodvolatelná jinakost, jejíž přítomnost se prosazuje navzdory statusu všech účastníků poselstva. Vzhledem k této přítomnosti hlas zapisovatele nemůže být neosobní: „všickni [sme se byli] velmi zamútili a lekli, když nám pověděli, že v Čechách mrú etc.“ (tamtéž, s. 237). Český král opustil Prahu a v závěrečných odstavcích tak poslové znovu stíhají pohyblivý cíl, jak to činili již ve Francii. Tamní panovník však objížděl svou zemi v touze po zábavě, „po lovech“, zatímco tento prchá před smrtí, již poslové shledávají v jeho stopách: „A tu jsme již uslyšali, ano oného se nedočítají, onen umřel, onen stuoně etc.“ (tamtéž). Toto „etc.“ již neukazuje k obecninám cesty, ale lidského života, slabosti a smrti, k obvyklým obrazům toho, co se děje při morové ráně.

Poslední pasus *Deníku* také jako jediný nekončí oním mnohovýznamovým, otevřeným a uklidňujícím „etc.“, jako by v této proměně Jaroslav definitivně svůj status horizontálního pozorovatele opouštěl a obracel se k vertikále, kterou už není paměť, ale očekávání budoucnosti:¹⁰

Nazajtrje v pátek jeli sme 3 míle do Brna. A tu sme králově Milosti listy dali a poselstvie dokonali. A všemohúciemu Pánu Bohu buď chvála z toho na věky věkuov. Amen.
(tamtéž)

10 K tendenci staročeských autorů a překladatelů ukončovat texty (třeba i v rozporu s originálem) křesťanskými invokacemi srov. např. Šváb (1966, s. 200–202) a Jaluška (2020).

DISKURZ(Y) PRŮVODCE PO EVROPSKÝCH DIVECH

Za několik let po *Deníku panaše Jaroslava*, na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, vzniká další a mnohem známější text, v němž Václav Šašek z Bírškova zachytil cestu pana Lva z Rožmitálu a z Blatné „z Čech až na konec světa“. Připomeňme jen základní fakta: vlastní text se nezachoval, známe jen jeho latinskou podobu (*Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis pietatis et religionis causa susceptae ab Illustri et Magnifico Domino, Domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*) ve zpracování kanovníka Stanislava Pavlovského z Pavlovic vydaný roku 1577 (o dva roky později bude Pavlovský zvolen olomouckým biskupem). Krom toho je Šaškův deník snadno přístupný v českém překladu Bohumila Mathesia, respektive v revizi tohoto překladu od Bohumila Ryby. A nadto: toto dílo jakožto cestopis bývalo asi nejvíce „čteno“ pod úhlem slavného Jiráskova převyprávění pro mládež *Z Čech až na konec světa* (poprvé vydáno časopisecky roku 1889).

Tedy, ačkoli chybí původní text, k fenoménu rané české cestopisné literatury se nedílně vztahuje několik dalších textů. (1) Je tu zpracování, u něhož lze předpokládat, že je určitou adaptací předlohy (o její míře není možné na druhé straně dost dobře uvažovat, chybí-li k porovnání doličný předmět); (2) dále překlad překladu, zde můžeme nanejvýš srovnávat latinskou verzi s českým překladem (tj. „kontrolovat“ a do jisté míry reinterpretovat), (3) a nakonec adaptace-převyprávění jako nejznámější „převod“.

V každém případě: to, co můžeme číst, není v pravém slova smyslu původní. Před sebou máme překlady různého stupně jako svého druhu palimpsest či spíše několikaobdobný otisk listu, který se ztratil. Interferují tu jen vrstvy prepisů a vzniká kulturní komplex textu o „cestě z Čech až na konec světa“. Pole se rozšiřuje o významy překladů i strategii Jiráskovy adaptace. Vyjděme z toho, co je k dispozici (překlad překladu) a v čem se nám mohou ukázat souřadnice tohoto českého cestopisu par excellence. Následně poukážeme na způsob Jiráskova převyprávění, na jeho orientaci, aniž bychom se podrobně zabývali zjevnými, pochopitelnými nebo pragmatickými prostředky, jimiž se podobné adaptace vyznačují obecně.

Do číh „služeb“ tedy *Commentarius* vstupuje? To je na první pohled zřejmé. Vytisknuto bylo roku 1577 v olomoucké oficíně Bedřicha Milichthalera, který se v této době orientoval především na díla spjatá s čerstvě založenou jezuitskou univerzitou (Voit 2006, s. 591–593). O blízkém vztahu tohoto tiskaře k překladateli Stanislavu Pavlovskému svědčí i to, že roku 1580 povolil Rudolf II. na naléhání čerstvě jmenovaného biskupa pro Moravu jen jednu tiskárnu, a to právě tu Milichthalerovu, jejíž produkce nadále působí jako „programově katolická“ (Voit 2008, s. 7). Lze tedy počítat s tím, že překlad a vydání Šaškova cestopisu souzní jak s Pavlovského politickou činností, resp. s jeho snahou naklonit si přední šlechtice království, v tomto případě Zdeňka z Rožmitálu, tak s širším rekatolizačním projektem, který se snažil prosazovat (srov. Pánek 1994; Malaníková 2008, s. 32). Je-li tedy např. v *Commentariu* rytířská cesta Lva z Rožmitálu prezentována jako zbožná pouť (*peregrinatio pietatis et religionis causa suscepta*) společenstva katolíků vroubená prohlídkami exkluzivních souborů relikvií rozesetých po Evropě, sluší se na tuto skutečnost nahlížet z hlediska afirmace úcty a prospěšnosti poutí, jež přinesl tridentský koncil (Herbers 2006, s. 89–90; Malura — Ivánek 2019, s. 23–25). S ohledem na reformaci, ale také na růst významu míst-

ních ohnisek poutnické úcty na úkor těch nadregionálních, který v raném novověku pozorujeme (srov. Herbers 2006, s. 107–108), pak lze *Commentarius* číst nejen jako vzpomínku na velkolepou cestu ke svatému Jakubu na konec světa, ale i jako projev (či prostředek k vyvolání) nostalgie po Evropě jedné víry a jednoho „symbolického systému“, jíž slouží poselstvo z „království dvojího lidu“ jako paradoxní nosič.

Do takové situace promlouvá Pavlovského dedikační list a zasazuje latinský překlad do významového rámce, který by ho pro adresáta, „nejvyššího hejtmana markrabství Moravského“, učinil atraktivním. Olomoucký humanista tu odlišuje „dějinné příběhy v jejich celosti“ od pouhých „cestopisů“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 13). V obou případech se však jedná — a tu si Pavlovský pomáhá Ciceronovou autoritou — o užitečné texty sloužící jako nástroje výchovy k získávání poznatků a k „nápravě životních mravů“. Předvádějí se v nich totiž příklady toho, „co bylo vykonáno dobře a co špatně, jak každé jednání nakonec dopadlo“ (tamtéž). Anebo přesněji: „jaké jednání mělo za následek tu či onu událost“ (*quis eventus quamque actionem consecutus sit*; Hrdina 1951, s. 1). Podle tohoto vysvětlení funguje zapsaná historie jako zrcadlo, které neklamně odráží splet příčin a následků, pořádá ji a činí čitelnou. Tak se nám vlastně zprostředkovává kód pravdy a věrohodnosti: minulé jakožto minulé je vždy způsobilé k tomu, aby bylo fixováno v textu, opatřeno pointou (tím, jak „dopadlo“) a předáváno coby pravda. Pavlovský tu svým převodem neoznačuje nějakou historickou pravdu, ale ve skutečnosti vyzývá k (opětovnému) zachycení a odvyprávění toho, co onu pravdu označuje. Zcela bezprostřední chápání jazykového faktu (dějinných příběhů, cestopisů) otevírá prostor finalitě dějin událostí, které jsou projevem i držitelem pravdy, uzavřené, ale právě proto schopné — ve světě nekonečných analogií (srov. Foucault 2007, s. 19–33) — vysílat do budoucna svá poselství o jednání a činech pro „věčnou paměť“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 14). Dějepis je u Pavlovského uzavřeným příkladem světa minulého pro ten současný. Jak ve svém věnovacím listě říká, chválu si zaslouží ten, kdo předkládá „činy předků jakoby vymalované na obraze“ (tamtéž, s. 13). „Vymalované“ (*tanquam in tabula depictas*), tedy znázorněné na nehybném podkladě, zpodobněné v jasné situaci s pevným významem. „Vymalované“ zůstává, trvá, stále se k nám obrací tím, co je navěky zpodobněno: ponaučením a příkladem.

Humanista Pavlovský¹¹ se tak při tlumočení cestovního deníku v první instanci nezabývá prostorem, ale časem — dějinami jakožto privilegovaným zdrojem prospěšných informací o činech a jejich následcích. „Třebaže pak tato knížka nepodává vlastně dějiny, nýbrž jenom cestopis, a čtenářovu zraku stručně předstírá jen námahy a nebezpečí jízdy a putování Tvého praděda, urozený a znamenitý pane, přec jen se v ní, jak to bývá nezbytné v takových denících, vyličuje dějepiseckým způsobem [*more historico*] přemnoho věcí, které je nejenom příjemné poslechnout, ale i velmi užitečné zvědět“ (tamtéž, s. 14). Ve větách zahalených do forem dobové ceremoniální zdvořilosti zjišťujeme stupnici hodnot textu, u něhož Pavlovský nepopírá jeho zjevné rysy cestopisného deníku, jakkoli do něj ve svém komentáři vnáší účelovost dějepisectví. V rámci konvencí při podobných počinech v Pavlovského výčtu na prvním

11 Humanistický kontext recepcce *Commentaria* konstatuje např. Voit (1982, s. 109), když jej shledává v knihovně olomouckého magistra Andrease Obeslavia (†1619) spolu s díly Filipa Melanchthona a Erasma Rotterdamského.

místě figuruje zbožnost čtenářova praděda, následuje poznání mravů a zvyklostí národů, „rozmanitá a půvabná líčení“, popisy krajů. Vedle toho věnovací list upozorňuje na rozestup mezi přítomností a minulostí, na možné proměny popsanych míst a mravů. Na jedné straně tak v Pavlovského listě narážíme na onu konstantní poučnost a pravdu historie, pak na předpoklad proměnné fakticity vzhledem k faktům zapsaným textem (mezitím byla např. objevena Amerika).

Závěrečné připsání činí z knížky oslavu vznešeného předka pánů z Rožmitálu a celého rodu. Slavné činy předků tu přecházejí na potomky a jejich hodnota je dále povýšena a fixována tím, že samotnému *Commentariu* předcházejí doporučující dopisy králů, jimiž bylo poselstvo vybaveno. Lesk panovnických titulů zvýrazňuje lesk rožmitálského erbu a stejně působí i dvacet průvodních listů od vladařů jednotlivých území, jež Mathesius a Ryba ve svém překladu necitují, pouze registrují jejich přítomnost.¹² Tím je dán význam textu podle rytířsky aristokratického a kurtoazního kódu, odkazující ještě ke středověkým konvencím.

V závěru Pavlovský vyzvedává — ať už záměrně, nebo formálně — jen a jen vůdce poselstva a jeho rod (jehož příslušníkům následně věnuje ještě oslavné básně):

Poněvadž tedy z této knížky nemálo vyzařuje, urozený a znamenitý pane, Tvoje šlechtická minulost a jas tvého původu, a to jak pro velmi zvučnou památku Tvého praděda, muže vysoce zbožného a vysoce vznešeného, tak pro dopisy přeslavných králů a knížat, které jsou do knížky vloženy, domníval jsem se já, kterýž jsem nezřídka zažil, urozený a znamenitý pane, Tvoji obzvláštní přízeň a blahovůli, že učiním něco záhodného, jestliže tuto knížku věnuji Tobě, aby bezpečně vyšla na světlo pod ochranou a zárukou jména právě toho muže, jehož rodině slouží k oslavě její zbožnosti a zdatnosti (tamtéž, s. 15).

Při oslavě „znamenitého“, „jasného“ pána (*illustre*), jehož původ sám působí „jas“ (*splendor*) a „vyzařuje“ z textu (*elucescat*), který díky Pavlovskému „vychází na světlo“ (*in lucem exiret*), se bude mluvit především o „zbožnosti a zdatnosti“ (*pietas et virtus*) nezakotvené v jedinci, ale v jeho rodině (Hrdina 1951, s. 2). V úvodu září mnoho světél, jejichž paprsky nedopadají jen na jediný příběh o cestě a návratu, ale zároveň tento příběh pro všechny zpřístupňují, ruší nezřetelné stíny a mají jej učinit snadno čitelným pro co nejširší publikum. Jak je v takových paratextech obvyklé, čtenáři je tu nabídnut preferovaný způsob čtení a předestřeny významy, jež ho mají textem provázet — v tomto případě významy obecné, platné a v první řadě zřetelné.

Jde ostatně o obecně lidské záležitosti: „Sluch lidský vždycky dychtivě naslouchává vypravování o věcech neznámých, zvláště takových, které se staly v dalekých a rozmanitých zemích, jak je lidé obyčejně popisují pro potěšení a osvěžení myslí čtenářovy“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 17). Jádro tohoto poněkud banálního konstatování směřované pro Pavlovského text spočívá ve slůvku „obyčejně“ čili (přesněji) v prohlášení, že vyprávění o „věcech neznámých“ působí jako „obyčej“ společný celému

¹² Společně se dvěma přeloženými listy na začátku tedy počet dokumentů vložených do *Commentaria* dosahuje dvaadvaceti. „Žádný jiným pramen pocházející ze 14. nebo 15. století a spojený s jedinou cestou jich nenabízí víc,“ konstatuje Werner Paravicini (2010, s. 253).

lidstvu.¹³ To totiž předznačuje určitý způsob popisu odpovídající zvyklostem, naplňující čtenářovo očekávání. Jinými slovy: stanoví se tu, co je cestopisný deník a jaká témata v něm převažují. Podle indicií Předmluvy „žánr“ tvoří především popisované cesty na souši i na moři a prožívané strážně a nebezpečí.

V předmluvě je položena řečnická otázka, proč se lidé na tak obtížné cesty vydávají. Důvody, které její autor uvádí, zároveň vyznačují hlavní typy cest i základní druhy cestopisu ve středověku (jeho kódy, např. etiketa a ornamentalistika turnajů, heraldiky aj., účinkují hluboko do renesance). Jedni se na takové cesty vydávají z touhy po slávě, aby proslavili jméno své i svého rodu, aby „dosáhli bezpečnější znalosti rytířských způsobů“ a vykonali rytířskou cestu (tamtéž), druzí ze zbožné touhy spatřit posvátná místa, ostatky a hroby svatých, absolvovat „peregrinatio propter Deum“. Tato ústřední typologie vlastně předkládá dvě „Evropy cestovatelů“ s příslušnými rejstříky cílů, dvojí schéma, dva kódy spojené s kodexy hodnot. Díky příslušnému kodexu je rytířská Evropa víceméně jednotná. Co však potom znamená poznat rytířskou Evropu? Seznámit se s lokálně zakotvenými nuancemi kódu aspirujícího na univerzalitu, protože „obecná řeč“ rytířství koexistuje se zvyklostmi, „rytířskými způsoby“, o nichž píše Pavlovský. Smyslem cestování je poznání „zvyklostí“. A tím toto cestování-obeznámení stále zůstává dobrodružnou rytířskou cestou sestavenou z jednotlivých „příhod“ (*aventure*). V druhém kódu se zase zjevuje Evropa poutníků směřujících k religiózním památníkům a památkám (srov. Wolfzettel 1996, Kunský 1961 a Petru 1984b). Podle předmluvy se pan Lev z Rožmitálu vydal na cestu s obojím úmyslem a Václav Šašek ho na této cestě sleduje. *Commentarius* tak naplňuje dvojí kód.

Obřadné průvodní dopisy (císaře Fridricha III. a královny Johany), v nichž je poselstvo doporučováno všem vladařům, kladou v předivu rituálních formulí důraz na onen „rytířský záměr“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 19) a touhu po zkušenostech, po poznání. Tyto dopisy sice nezvratně situují událost cesty do historie, ale jejich prostřednictvím — jsou přece paratextovou součástí *Commentaria* — vzniká rozestup mezi tím, co historiografie o smyslu poselství ví, a tím, čím je cesta v textu. Od samého počátku se text rozchází s historickou misí, na jejímž základě vznikl, neboť o diplomacii v pravém slova smyslu v něm nepadne ani slovo. „Jazyk“ cestovatele se drží dvojího kódu cesty a nevymyká se, alespoň v tomto směru, dobovým podobám cestopisného žánru. Deník se tím de facto uzavírá tomu, co umožnilo jeho vznik: diplomatické historii a dějinám událostí (srov. Malaníková 2008, s. 25–26). Tento fakt mohl vyvolávat jisté rozpaky při čtení *Commentaria* jakožto historického pramene, respektive vynucovat si připomínky, vysvětlivky, hypotézy. Podle Jaroslava Kolára tak například Václav Šašek „vlastnímu smyslu celé cesty asi příliš neporozuměl. Nebyl si patrně ani vědom toho, že se zúčastnil velkorysé státnické akce [...]. Tak se stalo, že diplomatická a politicko-propagační cesta nabyla v Šaškově podání rázu rytířského putování Evropou za získáním cti a slávy“ (Šašek z Bířkova 1974, nestránkovaný úvod).¹⁴

13 „Aurium humanarum *consuetudo* semper prompta sedulitate ad audiendum res ignotas parata est [...] quae ab hominibus ad delectandas et reficiendas mentes legentium describi *consueverunt*“ (Hrdina 1951, s. 9; kurziva Z. H. a M. J.).

14 Kolár ovšem naznačuje, že je nutno číst Šaškův cestopis i jako „umělecké dílo“, resp. jako předchůdce moderní reportáže, nejen jako historický pramen nebo literárněhistorický dokument.

To je samozřejmě potenciálně platné vysvětlení, byť znejistěné příslovci „asi“ a „patrně“ (koneckonců co může být u původce tak vzdáleného vyprávění *fakticky* jisté? — téměř nic než sama realita textu). Upíná se však k jinému obzoru. Sám vypravěč si totiž vlastního smyslu dějinné události — smyslu zvýrazněného a interpretovaného, „osvětleného“ historiografií, „zařazeného“ jejím diskurzem — nemusí být vědom, a přesto mu porozumění situaci nijak nechybí. Zapisuje přece rytířskou a zbožnou pouť, tj. píše takový cestopis, jaký mu dobové paradigma ukládá nebo jaký chtěl (měl) napsat. V tomto smyslu cestovat Evropou a psát o cestě, třeba diplomatické, stále znamená naplňovat dobovou představu. Právě tím je text neopakovatelně historický.

Zahrnuje *Commentarius* vedle této nenávratné a vnitřně homogenní specifičnosti, jejíž parametry lze bez větších obtíží odhalit (tematické struktury, ideologie a styl středověkého cestopisu), příznaky či zlomy, kvůli nimž bychom ho mohli alespoň částečně vyvázat z jemu vlastních determinací? Tady se rýsují přinejmenším dvě danosti, omezení. I kdybychom ho chtěli číst pouze jako literární dílo, vždy zůstane také cestopisem své doby; budeme-li ho číst jako cestopis, můžeme se spokojit i s tím, že zaznamenáme projevy zvědavosti a snahy poznávat, že je vřadíme do sérií, budeme je typologizovat atp., případně doložíme (celkem zbytečně) nadčasové rysy „cestovatelské touhy“. Další možnost je sledovat podobu „setkávání“ s tím, co se nepřekrývá s předběžným kódem. Lze-li to tak říci, pak jde o tvářnost nepředvídatelné „jiného“ v deníkovém zápisu, který jinak přijímá obvyklé modely ze zdroje pozdně středověké topiky i humanistické představy o literatuře. Na tyto stopy se při četbě *Commentaria* zaměříme.

DVOJÍ MŘÍŽKA

V Šaškově podání, jak je tlumočí Pavlovský, se od začátku výrazně prosazuje rejstřík zbožné pouti. Na cestě Německem pamětihodnosti splývají s množstvím relikvií, které si poselstvo prohlíží. *Commentarius* tak čtenáři předkládá svůj účel: v nejobecnější rovině má být průvodcem. Zaznamenává a popisuje to, co je nutno vidět. Pamětihodná města a sídla se tu prezentují prostřednictvím ukazování svatých ostatků. Proto i četné použití sloves: „ukázali nám“, „prohlédli jsme si“. Středověký průvodce předznamenává jazyk všech průvodců, k jejichž hlavním prostředkům patří výčet přecházející do stereotypu. Také situace cestovatelů jakožto poutníků se v textu zdá stereotypní, vymezená vlastně jen dvěma funkcemi: „ukázali nám“ a „prohlédli jsme si“. Zároveň zde, podobně jako v případě *Deníku panoše Jaroslava*, můžeme počítat s normalizační funkcí relikvií. České poselstvo prochází Evropou jako poselstvo z podezřelé země, které živým zájmem o tradiční, nesporně katolické znaky dává najevo svou vlastní pravověrnost. Rovina průvodce, a ještě spíše statického inventáře, jako by tu vytěsňovala rovinu cestopisu, o jehož dynamické povaze vypovídají jen slovesa „přijeli jsme“, „navštívili jsme“ a „odjeli jsme“. Právě z této monotónnosti tu však s ohledem na situaci (a ještě spíše s ohledem na Pavlovského potřebu reprezentovat Lva z Rožmitálu v určitém světle) plyne uklidnění.¹⁵

15 Potřebou středověkých cestopisců vytvořit bezpečný popis se zřetelem k Šaškovu deníku se zabývají např. Václav Bok a Viktor Viktora (1993, s. 183–186).

Jestliže ještě více zobecníme Šaškovo už tak hodně obecné „viděli jsme“, vztahuje se především ke křesťanské Evropě, která zde působí jednotně, bez vnitřních ruptur (připomínáme — nehledě na pohled historického „korektora“). Její vnitřní ustrojení je diferencováno pouze významem a koncentrací křesťanských pamětíhodností. Konkrétní lokality jsou hodny pozornosti jen vzhledem ke svým zvláštnostem, vahou na vlákně, po kterém mezi nimi Šašek přechází. Textura *Commentaria* se řídí, alespoň v jeho počátečních fázích, modelem religiózního „průvodce“. Na prvním místě se ocitá povinnost vyjmenovat kosti všech svatých, které jsou tu či onde uchovávány. Po informacích o nich se cestovatelé aktivně pídí, a tak potvrzují svou roli zbožných poutníků. Tak například v Cáchách pan Lev „požádal měšťany, aby mu ukázali ostatky svatých...“ (tamtéž, s. 31). Prosby o předvedení ostatků, pohled na ně a následný popis fungují jako stěžejní rituál, díky němuž zde cesta drží pohromadě.

Právě tady se projevuje stálá, strukturující ambivalence našeho textu, oscilace mezi dvojí čtecí mřížkou Evropy. Nejde jen o dvojí cíl cesty v textu o putování, tak jak je konečkoncům jasně rozvržen. Jde o to, že text sám kolísá mezi středověkým průvodcem a cestovním deníkem, i když jeho redakce mohla být pozdější. Podstatným rysem deníku je, že musí pokračovat, že postupuje chronologicky; naproti tomu „průvodce“ deník, jímž se cesta v textu děje, zdržuje. Když je poselstvo v Cáchách, jsou pečlivě vyjmenovány svaté ostatky a pás „Rodičky Páně“ je nadto popsán tak podrobně, že zde průvodce přebírá úlohu katalogu: na jedné straně nepřímou vybízí k návštěvě, „ukazuje“ pamětíhodnosti, vizualizuje památku proto, aby ve čtenáři vyvolal touhu po přiblížení, na druhé straně památku dokumentarizuje, a tím i uchovává v textu. Právě v tu chvíli se však ukazuje, že při konfliktu žánrů musí deník zvítězit nad průvodcem: Šašek výslovně uvádí, že podrobný výčet všech ostatků v Cáchách by dal příliš velkou práci.

Se stručným přiblížením zvyků a zákonů v německých městech, s poznámkami o tom, kolik poselstvo zaplatilo a kde jsou lidé pohostinní, se průběžně utváří atlas dobových tras, spojnic mezi městy a hrady, doplňovaných výčtem držitelů. Popisy jsou obdobně prosté nebo obecné jako v *Deníku panaře Jaroslava*: „Kolem města jsou krásné zahrady a líbezné louky“ (Heilbronn; tamtéž, s. 27). Ono zmiňované „viděli jsme“ povětšinou zastupuje „byli jsme tam“, čili označuje postup cesty, průjezd, zastávku. „Viděli jsme“ se v textu neprojevuje propracovanější deskripční viděného, protože zastupuje přítomnost a hodnověrnost, případně je v rejstříku „průvodce“ potvrzují výčty skutečných (religiózních) pamětíhodností nebo stereotypní charakteristiky. Určité místo obvykle splývá s relikvií, respektive: stává se objektem, jehož poznatelnost se omezuje na přímé vidění-výčet pamětíhodností.

Je zřejmé, že i v tomto rejstříku (nebo zákonitě právě v něm) univerzalita křesťanství vykazuje jisté odlišnosti, že v ní nebo vzhledem k ní se může odkrývat jinakost míst. Obecně však platí toto: *Commentarius* jakožto křesťanský, ba katolický průvodce dokládá uklidňující stejnost principu, jakožto deník však sleduje kód rytířské, dobrodružné, a tudíž i nebezpečné cesty, na níž se ovšem předpokládá, že rytířský kodex existuje — tak jako ve dvorské a rytířské epice všude. Přesto ale vnímáme, že v *Commentariu* působí pod těmito kódy ještě sama cesta, nezávislý podnik, neboť se tu po ní směřuje vstříc neznámému, co nedisponuje osnovou — alespoň podmíněně (či prozatímně), neboť obecně vzato text zápisu si může jako nástroj určité kultury přisvojovat vše. Podrobuje si pak literatura-kód deník cesty, anebo živel cesty, bez

kulturních modelů a determinací, proniká do textu a osobitě se v něm, je-li to vůbec možné, konstituuje?

Dění a události v *Commentariu*, které svou neskonale dynamičtější strukturou pochopitelně ční nad rovinou popisů a záznamů-výčtů (pomíjíme jejich eventuální dokumentární hodnotu), kulminují tam, kde jsou zaznamenávány různé zvyklosti a rytířská klání. I v tomto bodě však musíme ještě dále nuancovat roviny. To znamená v jisté míře rozlišovat prostor deníku a prostor cestopisu, třebaže lze jejich časové a prostorové koordinace zaměňovat, a to zvláště proto, že se v posloupnosti vyprávění překrývají. Přesto *Commentarius* svou rovinou cestopisu, intenzitou narace směřuje k žánrovým sériím a kulturním figurám, zatímco souběžnou rovinou deníku se více otevírá neopracovanému zážitku odlišnosti. Na cestě z Cách do Burgundska poselstvo spatří lov králíků pomocí ochočených fretek. Je to bezprostřední kuriozita dějící se „před našima očima“ (tamtéž, s. 33) a zjevně nepřiléhající k zavedeným kódům textu. Ale také rytířská putování a dobrodružství, i když mají svou tradiční osnovu, jsou do značné míry nepředvídatelná. Vždyť v nich jde mimo jiné o to, osvědčit se v rytířství (srov. tamtéž, s. 35) a porovnat rytířské hry podle způsobu jednotlivých zemí. Bojové hry i se svou emblémovou spektakulárností ve vyhrazeném, vyklizeném prostoru, na barvitěm jevišti kolbiště, se v rovině deníku nemohou úplně překrývat s epickou nebo kurtoazní předlohou, byť by byla základní referencí evropského rytířstva. Vždy se tu poměřuje rituál a sama událost *hic et nunc*.

Zárná epizoda českého poselstva, jeden z významových středů Šaškova deníku dlouho před vyvrcholením cestopisu na „konci světa“, nastává právě v burgundském Bruselu, kde se na patrně nejskvělejších evropském dvoře té doby naplňuje intence rytířského putování: ukázat a proslavit způsob českého zápasu a klání. Nejprve je však popsán — jako bezděčná figura srovnávání — burgundský způsob klání s velmi tenkými ratišti a s přehradou mezi zápasníky, z nichž vítězí ten, kdo zlámal nejvíce dřevců. Poté probíhají další hry, při nichž soupeři zápasí rukama. A při té příležitosti se na proscéniu objevuje český heros pan Jan Žehrovský z Kolovrat. I Šašek se utká, jednou zvítězí, jednou je poražen. Následuje pohoštění. Nato čteme, že vévodkyně nabízely Šaškovi tolik vína, „že jsem se jenom stěžl dostal domů, protože jsem se opil“ (tamtéž, s. 40). A toto bezprostřední konstatování dokládá, že autor sice sepisuje putování, ale také píše autentický deník. Čeští rytíři plně triumfují teprve dalšího dne — to nejlepší přichází na konec, Šašek se projevuje jako pečlivý dramaturg. Tehdy je Bruselským předvedena „česká kolba“. Úžas diváků vzbudí především Jan Žehrovský, když se rozjede s dřevcem namířeným proti zdi a při strašném nárazu vydrží v sedle: „a povídali si, že pan Jan není z toho pokolení lidí, které teď žije na zemi, nýbrž z pokolení dávných obrů“ (tamtéž, s. 41). Stěžejní článek pověsti o českém siláctví je v Šaškově podání spojen s vertikálou paměti, tentokrát sahající až do biblických časů. Role pana Žehrovského je tím dokonale zakotvena a on se vždy objeví v popředí, jakmile poselstvo musí projevít neohroženost.

Relevantním významovým prvkem ve skutečnosti není jen tento výjev, v němž se zážitek sblíží s obrazy středověké rytířské epiky, ale také (a především) reakce burgundského vévody na český fanfarónský heroismus, jehož obdobu bychom v pozdější literatuře — alespoň v analogických rovinách „turnajů“ — stěžl našli. Vévoda si nechá přinést zbroj, v níž čeští rytíři kláli. Jsou to jenom prošívané. A panovník k tomu

dodává: „Vy si je berete na hry, kdežto v nás vzbuzují veliký podiv. I pro otcovraha by bylo přespříliš přísným trestem vybojovati takový zápas. Tak si hraješ se životem, jako bys ani žítí nechtěl“ (tamtéž).

Jak tento na první pohled dvojznačný komentář, spojující doslova „obrovské“ hrdinství s pohrdáním životem a opovážlivým spoléháním na milost Boží, pojmut? V rámci příběhů o české udatnosti jej lze chápat jako kontrast mezi zjemnělým, civilizovaným burgundským dvorem, kde dávno vymizely rudimentární rytířské zápasy, a českým siláctvím, tedy nepřímou zemí, kde ještě héroové z legend nevymřeli. Ve věvodově poznámce však pro nás zaznívá také podiv nad něčím, co bychom mohli nazvat neúctou k životu. Dochází tak k určitému zvratu zprostředkovanému právě rovinou deníku, o níž víme, že představuje nejautentičtější vrstvu textu. Je-li v kódu rytířského putování svět rytířstva jenom jeden, neplatí to tedy úplně, protože se v textu náhle zjevuje průzev mezi dvěma mentálními světy nebo dvěma pojetími života, které tak či onak přesahují kód, jenž by měl zůstat koherentní. A tato diference patří na cestách poselstva k těm nejdůležitějším, ukazuje dvě cesty, a to potud, pokud myslíme na interpretaci, to jest buď na výklad, v němž jsme jako současníci implikováni, anebo na Jiráskovo vyprávění *Z Čech až na konec světa*.

A právě v tomto okamžiku můžeme začít porovnávat Šaškův zápis s Jiráskovým prepisem — tedy s vyprávěním pro „děti a mládež“, umístěným do středověku jakožto epochy zároveň pohádkové i hrdinské. Také tam patří pobytu v Burgundsku čestné místo. Nejprve se však obrátme k začátku Jiráskova podání. Už v něm je vyrovnáván podíl diplomatického poselství a rytířských činů. Protože je Šaškovi přidělena funkce sekretáře, může se také jeho prostřednictvím odkrývat tajné a výsostně důležité poselství české družiny. Souběžně s tím Jirásek ukazuje na význam starého textu (nikoli na jeho dobovou situovanost) prizmatem určitého pojetí periody českých dějin. Přitom samozřejmě disponuje tím, co zřejmě chybělo autorovi *Commentaria*, tj. vědomím o významu poselstva. Obecně řečeno: v jeho vyprávění se prosazuje transformace, kterou bychom mohli nazvat překódováním. Zcela zjevné i známé je, že je tu deník proměněn do podoby literárního díla s jasným a obecnějším, národně výchovným účelem, který nahrazuje Pavlovského oslavu rodu. U Jirásky se tak meta-jazyk českého dějepisce 19. století prolíná s vlasteneckou pedagogikou pro školní mládež. Na začátku cesty se Václava Šaška zmocňuje pochopitelná tesknost, když opouští rodnou tvrz a Čechy. On, neznámý vladyka a nevýznamný člen poselstva, je ve vyprávěném „cestopise“ reprezentantem citů a mínění dobrého českého člověka, podobně jako jsou neznámí a průměrní „gentleman“ v románech Waltera Scotta jako nositelé a obháji obecně přijatelných pravd (na prvním místě morálky, cti, ctnosti atp.) reprezentanty staré dobré Anglie a jejích středostavovských hodnot, tj. příkladem a zárukou stabilního vývoje, zdárného pokračování dějin, dobré budoucnosti očekávající mladé čtenáře.

Nejen v úloze skvělého epika, ale i v roli hlavního koordinátora významů Jirásek vepisuje do předlohy vlastenecký rozměr. Cizina, a především Německo, se v jeho textu stává obligátním „znakem“. Rámcová otázka zní: „Jak se na nás dívají v Německu“, a patří k ní vcelku očekávaná odpověď: nejprve nevrážlivě (Češi jsou kacíři), pak se sympatiemi. Starosvětsky moudrý a rozšafný vladyka Mezihorský (tak se Václav Šašek z Bírčkova v Jiráskově zpracování jmenuje) komentuje události, na něž se značným věkovým odstupem vzpomíná, neboť jeho úkolem v přítomném čase

vyprávění a vzhledem k dětskému čtenáři je poutavě předat zkušenost v diskurzu nesporně autoritativního, zkušeností nasyceného stařectví, jež poučuje mládež.

Případné otázky, mezery a dvojznačnosti, které předloha jakožto deník implikuje, tato postava převádí na pozitivní výpovědi. Řekli jsme, že turnajové scény z Burgundska patří i u Jiráska k hlavním vyprávěčovým zážitkům. Avšak právě tady se přepsání stává také „dopsáním“, neboť ambivalentní informace-fakt se musí proměnit v exemplum, jednoznačnou výpověď. Říká-li vévoda českým rytířům: „Vy lehkou života vážíte!“, vladyka Mezihorský musí dodat: „Ale to zapomněl, co dělá otužilost a pilné cvičení“ (Jirásek 1950, s. 39). Potenciálně hříšný hazard se tak transformuje ve sportovní a hygienický výkon, kterým je v cizině posílen obraz Čechů jakožto hrdinů. Pokud se čtenáři nechají tímto obrazem inspirovat a napodobí otužilost románových postav, bude jim to jedině ku prospěchu.

Pomineme-li různé další Jiráskovy dodatky, přepsání a rozvedení, je patrné, že zde neméně působí celkem pochopitelná cenzura. Šaškův text zmiňuje jako podivuhodnou neobvyklou rovnoprávnou postavení levobočků na vévodském dvoře. Je to jedna z příležitostí, kdy se Češi diví, že jinde může být bez problémů přijímáno to, co v Čechách znamená hanbu. Setkání s touto jinakostí vlastně znázorňuje „náraz“ tolerance. A závěr cestovatele, i když je příznačně konstatující, pak v této souvislosti míří dál než Jiráskův text, protože není textem pedagogickým a v této epizodě ani koncentrickým, jímž se stane až přepsáním. U předlohy touto konfrontací vzniká distance mezi Čechami a cizinou, která není jen zeměpisná, zatímco Jiráskův přepis zůstává vždy „v Čechách“. — „V oněch krajích se totiž lidé tak nehanobí a nepeskují se jako u nás“ (Šašek z Bírkova 1974, s. 44). Tento závěr včetně Šaškovy zkušenosti Jirásek nepřejímá. Prostoru jeho beletrizovaného převyprávění pro mládež jsou vymezeny zřetelnější hranice.

MIRABILIA

Rytířský kód putování je v *Commentariu* průběžně zvýrazňován situacemi, ve kterých se musí projevit základní elementy jazyka, jehož stopa je v textu nejvýraznější. Když vévoda Burgundský ukazuje poselstvu svou klenotnici, je to běžný znak. Množství klenotů tvoří srozumitelný emblém a součást dobového jazyka reprezentace moci.¹⁶ Vévodově štědrosti i příslušnému diskurzivnímu řádu pak odpovídá gesto Lva z Rožmitálu, neboť ten nabízené dary odmítá a v duchu téhož kódu staví „rytířskou zdatnost“ a „dobrou pověst“ nad bohatství: „Neboť jsem se svou družinou nepřišel sem přijímat dary, nýbrž proto, abych osvědčil rytířskou zdatnost [...] Toliko dobrá pověst má trvání věčné“ (tamtéž, s. 42). V textu se při podobných příležitostech kodex prolíná se záznamem zážitku a kontury rytířské Evropy, kde například ani probíhající válka burgundského vévody s městem Lutychem nenarušuje souběžný ritus (lov, přivítání českého poselstva, klání...), převládá nad autentičností deníkového dění. Města a místa jsou sice různá, ale rituál je s to pojmout je všechna do mapy jednoho vnitřně podobného světa.

¹⁶ Pozdně středověkou diskusi mezi tímto světským modem prezentace majetku a křesťanskou i aristotelskou uměřeností shrnuje např. Woodová (2002, s. 42–68).

Vedle toho se v *Commentariu* objevuje další inzistentní rovina: Evropa ještě má svá „mirabilia“, divy, pozoruhodnosti, jejichž popis bude za několik desítek let přenesen, byť s jinou intenzitou a v jiných rozměrech, do objevené Ameriky. Řečeno obecněji: má je především tam, kde se zvětšuje vzdálenost od Čech. V Anglii jsou už kachny, které se líhnou na moři a neživí se žádnými pokrmy, nýbrž toliko vzduchem (tamtéž, s. 58). K „mirabiliím“ patří ovšem také „čestí obři“, budící úžas Burgundanů. Naproti tomu obdobný úžas vzbudí u Čechů „podivuhodné divadlo“ (tamtéž, s. 43) — bruslení na rybníce (u Jirásků se stane záminkou k epizodě líčící, jak se bruslení přeneslo do idylického prostředí české tvrze). Šaškův text je pozoruhodný také tím, že jakoby vyvažuje oboustranný úžas: tedy nejen „divili jsme se“, ale také symetricky „divili se nám“. Postihuje dvě hlediska — „vidět“ i „být viděn“, opisuje dvojí překvapení, a tedy vymknutí z kódu.

Cestu poselstva lemují běžné prvky každého cestopisu, stavební kameny žánru: Šašek popisuje mravy, obyčeje, „materiální kulturu“, a tím, na co se zaměřuje, prozrazuje také své zájmy, postavení atp. (hospodaření, lov). Vrátime-li se k posloupnosti itineráře, poselstvo směřuje do Anglie, tedy k moři, které podle kódu středověkého cestopisu vždy představuje nebezpečí („loď v bouři“ je takřka závazný, stereotypní obraz v textu; u Šaška se toto obligátní téma výrazně projeví během zpáteční cesty přes kanál). Při této příležitosti se však Šašek zaměřuje spíše na výčet a popis různých lodí v přístavu Sandwich. Cesta pak pokračuje znovu podle závazné osnovy. Jinak řečeno: je prostoupena rovinou „průvodce“. V popředí jsou vždy ostatky svatých. Jak text sugeruje, na navštívených místech je jich tolik, že je autor ani nestačí zapisovat. Jako by výčet všech, anebo jen některých relikvií přímo podmiňoval hodnotu a autentičnost zápisu. V podobných pasážích (před cestou do Anglie i po ní) Evropa představuje prostor s rozestými ostatky, z nichž se skládá její „tělo“, přesněji řečeno: jimiž se Evropa v jedno tělo spojuje. Především tímto způsobem se v Šaškově textu prosazuje středověký sen Evropy o jednotě oproti rozdílu v jazycích, bohatství, zvyklostech i zábavách, oproti rozdílu v množství i kráse čehokoli. „Krása“ a „mnoho“ („množství“ je v některých případech dokonce synonymem „mirabilií“) jsou v tomto středověkém textu nejvyšší obecniny označující obdiv-údiv, ale také hodnotu jsoucna. — Anglie je nádherná, bohatá a organizovaná země, „obklopuje [ji] ze všech stran moře, takže je jí chráněna jako soukromá zahrada“ (tamtéž, s. 52–53), překvapuje množstvím všeho. Právě tady je nejvíce patrný způsob, jímž se v *Commentariu* vyjadřuje hold: „ani kdybych šel až na nejzazší hranice světa [nemohl bych spatřit] nic krásnějšího a půvabnějšího“ (tamtéž, s. 56).

To, co se vymyká kódu či obecninám a činí z *Commentaria* nikoli více či méně formátované dokumentární svědectví, ale také individualizovaný text, je vepsání zážitku mimo řád vyprávění. Tak například účinkuje nevidané množství luňáků, které vypravěč spatřil v Londýně nad Temží, nebo údiv nad délkou a „spanilostí“ vlasů členů poselstva. Ve srovnání s tím, co se tu o Anglii píše, se však najednou v textu objeví průzev, v němž jako by se zničehonic „vytrácely“ veškeré předchozí pochvalné charakteristiky. Nevysvětlitelný, osamocený a v rámci líčení nelogický odstavec zní: „Více o Angličanech nemám co psát, leda to, že jsou to, jak se mi zdá, lidé nevěrní a lstiví, usilující o záhubu poutníků, a nesmíš jim věřit, ani když před tebou pokorně padají na kolena“ (tamtéž, s. 58). Zobecnující negativní charakteristika, za níž se nejspíše skrývá pro nás neznámý zážitek, je v *Commentariu* stopou po něčem, co nachází

výraz pouze v kategorickém hodnocení, pro něž ve vyprávění o Anglii nenajdeme podklad. Proto ve svém epickém textu Jirásek nabízí jistou kauzální spojitost, když jeho vypravěč srovnává lidi v brabantské zemi s Angličany ve prospěch Brabantanů.

Popisy krajiny a lidských sídel stejně jako poznámky o hospodaření nebo záznamy kuriozit, legend i historických skutečností jsou na cestě Bretanů a Francií četné — Šašek vypráví, jak v Bretaně věší vlky jako zloděje, dotkne se obrysů legendy o Meluzíně jako pramáti rodu Lusignanů, podané ovšem se znejišťujícím „se“ („v lidu se vypravuje...“), připomene české poselstvo, které jelo do Francie pro nevěstu krále Ladislava, i Janu z Arku a v Blaye rytířské poutníky upoutá Rolandův hrob. Tady můžeme rozlišovat dvě roviny s různou intenzitou. Jedna rovina se blíží historickému místopisu, ovšem obestřenému legendárním koloritem: historický fakt vchází do *Commentaria* s přibližnými obrysy, fakticky jako zárodek epické struktury poznamenané svěbytnou tradicí, případně s příslušnými dobovými referencemi. K těm nejzávažnějším i nejbizarnějším informacím tohoto druhu patří, že „Roland byl syn krále Šalomouna a byl na jeho rozkaz zabit“ (tamtéž, s. 70), nebo kratičké vyprávění o „věštkyni“ Janě z Arku. Souběžně s touto rovinou se text jako průvodce přibližuje krajinné fyziognomii, třebaže deskripce jsou stále stejně shrnující: „rozsáhlé a půvabné louky“, „překrásné zahrady“, „zahrady a překrásné štěpnice“ v okolí Nantes nebo Saumuru (tamtéž, s. 63–64), „množství rozmanitých potravin“ u jednoho biskupa, „jaké nám nebylo dáno spatřiti nikde od toho dne, kdy jsme vyjeli z domova“, imponující hrad v Angers: „silnější a pevnější hrad jsem do té doby ještě nikdy neviděl“ (tamtéž, s. 65–66). Tato hodnocení průběžně charakterizují obecný modus popisů v *Commentariu*. Především věci velké a krásné mohou vstoupit do záznamu, který v posledku působí tautologicky — na jistých místech očekáváme velikost a krásu, proto ji tam při návštěvě shledáme a následně přeneseme do „poznámenání“. Rozdíly jsou dány vlastně jen množstvím těchto „známek“ vzhledem k příslušné zemi. Vzorem tohoto postupu je hodnocení Francie: „Francouzské království jest velmi veliké a oplývá všemi věcmi, jako žádně jiné z křesťanských království“ (tamtéž, s. 67–68). Kvantitativní hodnocení se váže ke všem věcem, které stojí za zaznamenání. Řádu obecnin se nevymyká ani návštěva lázní v Daxu, kde se poutníci „vykoupali“ a užili „mnohé zábavy“ (tamtéž, s. 71).

Je nicméně zřejmé, že tento způsob zápisu lze epicky rozepsat a skelet obecnin vyplnit příběhem. Tu máme opět na mysli Jiráskovo převyprávění, které *Commentarius* vřazuje do tradice románových portrétů. Jiráskův vypravěč označuje francouzského krále Ludvíka XI. za „ctižádostivého, úskočného a krutého“ (Jirásek 1950, s. 59). Z Šaškova (či Pavlovského) důrazu na neutralitu popisu mocných osob se tak stává opak. Pozdně středověký text mizí a na jeho místo nastupuje literární obraz francouzského krále, jak jej v románu 19. století fixoval Walter Scott v *Quentinu Durwardovi*. Jirásek de facto přistupuje k předloze jako k „chudému“ textu,¹⁷ k němuž je zapotřebí přidat jak historický, tak i aktuální rozměr a význam. V „Turonu“ (Tours) jeho vypravěč připomene, že sem před lety dorazilo poselstvo Zdeňka Konopištského ze Šternberka, „mnozí se tam [...] na naše poselstvo dobře pamatovali“ (tamtéž), a přidává epizodu s předvedením českých husitských vozů. Historický příběh v tomto podání se stává

¹⁷ Dle klasifikace užité např. Friedrichem Wolfzettellem. Shrnutí jeho metody podal kupř. Jaroslav Svátek (2015).

způsobilým k reprezentaci Čech a Čechů i celistvé historie. Z tohoto hlediska, tedy z pozic „silné“ historické tradice, musí v autentickém textu vždy něco chybět. Řečeno jinak: je třeba vyvázat původní text z jeho vlastní přítomnosti a fakticity, dotáhnout kontury epických zárodků a legend. Tak se v Jiráskově textu mimo jiné objevuje klasická verze pověsti o Meluzíně jako pramáti rodu Lusignanů. Naproti tomu Jana z Arku i Roland jsou vynecháni.

Těmito zásahy vzniká prostor románu pro mládež z doby „Jirůka krále, slavné paměti“ (tamtéž, s. 67), v jehož významovém středu tkví staročeská Mezihorská tvrz a starosvětský vладыka-vypravěč. Obrazy tohoto domácího prostředí a postavy, jež je zalidňují, reprezentují idylickou „staročeskost“ a s ní korespondující soubor názorů. Když starý vладыka vzpomíná na cestu, kterou v družině Lva z Rožmitálu vykonal, vystupuje jako vypravěč, jehož ideová perspektiva dává předloze epický tvar. Někdejší zážitky-líčení se střídají s přítomností, to, co se přihodilo, s tím, co je, tedy se životem v pastorálním ústraní venkovské tvrze.

Beletrizovaný přepis, přepracování deníku zasazené do události vyprávění, se nemůže rozvíjet „in continuo“. Líčení vzpomínek musí být přirozeně přerušováno a musí se podřizovat vypravěčově přítomnosti, tj. rytmu života na tvrzi. Skutečnost, že se vypráví právě z tohoto prostoru, který je symbolem domova a jeho hodnot, má stěžejní význam. Tento scelující rámec „domova“, respektive jeho reprezentace, je nenápadným významovým středem, a to tím spíše, že ve střídání časových linií (vzpomínka/přítomnost) se také rýsuje nepřetržitá konfrontace dvou figur: (třebas) krásná cizina — nejkrásnější vlast. V centru textového dění nahrazuje Šaškovu cestu domácký oheň v krbu, odkud vладыka vypráví. Toto místo jako emblémová zmenšenina zastupuje homologické figury: tvrz-domov, Čechy-vlast. Podle této strategické struktury Jiráskův text směřuje až k explikativní, pedagogické výzvě v závěru: „Viděl jsem kraje rozkošné, vpravdě rajske, města překrásná, hrady výstavné, poklady a všeliká umění lidská, ale věřte, že nejkrásněji je ve vlasti“ (tamtéž, s. 137).

Touto ideou dává Jiráskův přepis Šaškově předloze nový význam. K její osnově však Jirásek přikládá vlastní esteticko-prozaické úsilí. Nespočívá jen v narativním přepracování nebo ve změně epické situace a atmosféry. Projevuje se například tam, kde je Šaškův text vzhledem k ambicím české prózy pochopitelně „řídový“, nebo dokonce „prázdný“. Jirásek vyplňuje osnovu svou „krajinomalbou“ (např. na hranicích Biskajska). Vepisuje do textu znaky krásy a emoce, které ve středověkém textu chybějí. Tentokrát se patrně nejedná o strategický záměr, jímž se původní text natáčí k mladému čtenáři, ale převažuje tu spisovatelova intence vůči vlastnímu psaní. Intence vzhledem k předloze je tedy dvojí.

KONEC SVĚTA

Tak jak se zvětšuje vzdálenost poselstva od výchozího bodu putování, tj. i od *implicitního měřítka*, z něhož pak Jiráskův text činí *explicitní míru*, tak se i v přímé úměře zvětšuje záznam kuriozit, jinakostí. Ale měřítkem jsou také předchozí cestovatelské zkušenosti a zážitky. Ve Španělsku nosí ženy „podivné“ šaty a chodí s hlavami ostrýhanými. Obvyklá vyjádření údivu tu nabývají dějové povahy. Paradigmatem je stále „divili jsme se“, „nikdy jsme neviděli, nikde jinde jsme neviděli...“ (např. piniové lesy,

sloupořadí kláštera v Segovii, v horách „množství ještěrek a štírů“, dobytčí trus používaný na topení) atp., objevují se však přívlastky pozorovaných skutečností. Rozestup mezi měřítkem na jedné straně a jevy na té druhé se proto zdá větší.

Jestliže je nyní „údiv“ nahrazován „podivností“, můžeme v této změně spatřovat finalitu. Poselstvo je na své cestě nejdále od domova. Většina předešlých zážitků je srovnatelná s tím, co už poselstvo vidělo, lze je tedy postupně včleňovat do světa zkušeností. Avšak právě tomuto světu se „poslední“ zážitky — zážitky na konci Evropy — vymykají. Najednou se ocitáme v neporovnatelném a často také nepřijatelném světě divných kuriozit, neboť samo přívlastkové hodnocení „divný“ znamená distanci nebo hranici. Země jsou „divnější“, zvyky „podivnější“, množí se cestovní potíže, fyzické útrapy a nepředvídatelné konflikty. Kurtoazní Evropa je už jakoby daleko, i když přijetí na místních dvorech splňuje její kritéria.

Přítom ale nedochází k zobecnování, nastavuje se nějaké jednotné hodnotové měřítko: v opevněné vsi Villasaně „svorně žijí jak křesťané, tak židé“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 74). Do středověkého deníku-průvodce patří jako důležitá kuriozita i „ekonomie“ šibenic, například v Burgosu: jedna je přímo ve městě, druhá za městem na kopci (později, v italské Veroně, si Šašek všimá distribuce místních šibenic, protože tady se odsouzení rozdělují na „domácí“ a „cizí“ — věšení je také etiketou). Popíše se tedy poprava upálením v Biskajsku a připojí se informace, jak dlouho se tu nechávají oběšenci na šibenicích. „Také všelijaké jiné druhy poprav jsem viděl, jakých se v našich zemích neužívá“ (tamtéž, s. 87). Záznam viděného ipso facto vytyká pozoruhodnost i neobvyklost. Jakkoli lze strukturu výpovědi v podobných případech interpretovat jako jistou strukturu podivu-nesouhlasu, přesto nás autor *Commentaria* k takovému čtení výslovně nevybízí, setrvává na vytyčené hranici obvyklého (známého) a kuriozity nebo, mluvíme-li o pouti iberským poloostrovem, asimilovatelného a setrvale cizího. Také touto polohou se Šaškův text stává předlohou par excellence, do které lze při přepisu vepsat vše potřebné.

To Jirásek skvěle pochopil. Právě v pasážích týkajících se Španělska se oba vypravěči, už tak odlišní, nejzřetelněji rozdělují. Mlhavou historickou osobu, víceméně hypotetického Václava Šaška z Bířkova, plně nahrazuje Šašek z Mezihorí, Jiráskův vypravěč, jenž je v mnoha ohledech autorovým alter ego. Strukturální distance nebo indiferentní zápisy *Commentaria* nahrazuje kombinace epického zpracování epických zárodků a hodnocení. Českých cestovatelů se v kastilských pustinách zmocňuje stesk i úzkost, jsou vystaveni nejrůznějším útrapám. Vzdálenost krajů od vlasti i jejich divokost, přímé útoky proti Čechům, nabízejí mimo jiné příležitost k posílení ideje „středu“. Když je řeč o šibenicích, obsáhlý komentář vladyky Mezihorského nenechává na pochybách, nejenže je v něm zmíněna pouze šibenice uprostřed „každého městečka“, ale zvláštnost je výslovně spojena s „divnou spravedlností“. Vladyka odsuzuje upalování zločinců jako „cizí“ krutost, rozepisuje se o pýše španělských šlechticů, která je nepříznivě srovnávána s dvorností francouzských šlechticů. „Lid obecný byl zlý, nehostinný a zle se k nám choval a urážel“ (Jirásek 1950, s. 81). Jirásek vysunuje do popředí morální aspekty cestovatelské zkušenosti. Ty se profilují na základě předchozích „zkušeností“, opřených o českou „humanitu“. Tak se v Jiráskově textu utváří další měřítko: zážitky z Burgundska a Francie, za nimiž prosvítá určující ideová reprezentace, jež Jiráskův přepis připoutává k žádoucímu hledisku svého publika. Podle ideje dějin i reprezentace historických dějů se vzhledem k Čechám

Francie rýsuje jako sympatická a do jisté míry modelová země. Na druhé straně je pro vypravěče setkání se Španělem (v *Commentariu* jde o pokřtěného Žida), jenž se v Čechách zúčastnil ve vojsku Albrechta Rakouského obléhání Tábora, vítaným podnětem k oslavné připomínce českého husitství. Tímto způsobem se u Jiráska ještě výrazněji zpřítomňuje výše zmíněný „staročeský“ střed.

Naproti tomu v předloze se touto epizodou, potenciálním zárodkem příběhů, v dané chvíli „překonává“ vzdálenost mezi domovem a cizostí. To, že *Commentarius* setkání zaznamená ve Španělsku, představuje celkem přirozenou součást všech cestopisů, protože ve velmi vzdálené cizině se obvykle se značnou pozorností evidují setkání s „krajany“ nebo s lidmi, kteří byli „u nás“.

Už jsme uvedli, že se kuriozity-bizarosti ve větší míře objevují na iberském poloostrově, a spolu s nimi přibývá i Šaškových soudů, jež implikuje vzdálenost od známého, asimilovatelného světa kurtoazní střední Evropy. Nejotevřenější soudy — a to soudy negativní — se vztahují k nárazům nepřijatelné cizosti. O městě Olmedu, kde sídlí král nejčastěji, se říká:

Jiného nemám o tomto městě co psáti, leda, že jest obýváno lidmi, kteří jsou horší než pohané. Neboť když tam kněz zdvíhá při mši tělo Páně, nikdo nepadne na kolena, nýbrž všichni zůstávají státi jako nerozumná zvířata. Život pak vedou tak nečistý a sodomský, že se mi protiví a stydím se vyprávět o jejich zločinech. Dokonce oni sami říkají, že město podobné městu jejich, by se nenašlo v celé Kastilii (Šašek z Bířkova 1974, s. 85).

Zde se vysvětlení tohoto odsudku nabízí v předchozí i následující pasáži. Předtím totiž Jan Žehrovský zápasí s jedním Španělem, kterého nejprve porazí („šťastnou náhodou“ — stojí v *Commentariu*), avšak v opakovaném zápase zvítězí Španěl nad pánem z Kolovrat. Přihlížející domorodci tak jásají a křičí natolik, že podle *Commentaria* pohorší i „krále, biskupy i jiné šlechtice“ (tamtéž, s. 84), tedy místní zástupce sdíleného světa evropské diplomacie a kurtoazie. Vzápětí se praví, že byl na poselstvo třikrát podniknut útok. Záporné hodnocení vrcholí, neboť v tomto městě bydlí „mnozí pohané, zvaní Saracény, ale kteří z nich jsou lepší, zdali pohané nebo křesťané, to bych nesnadno rozsoudil“ (tamtéž, s. 86). To je jistě soud přesahující až ke krajnímu srovnávání, jestliže si uvědomíme dualitu v mentálním světě středověkého člověka — Bůh × ďábel, s analogickou paralelou křesťan × pohan. Ale paradoxně právě tento soud spjatý s konkrétní situací zakládá možnost pro novou deliberaci. Ačkoli autor vlastně vytváří rétorickou figuru „křesťané jsou tu (možná) horší pohanů“, což můžeme hodnotit jako pokus o limitní dobový příměr, způsob, jímž je toto přirovnání, kořenící v intoleranci, zapsáno, umožňuje průchod k jiné interpretaci — chceme-li významu pro nás.

Konflikt v Olmedu je také markantním příkladem toho, jak Jiráskův text „vymazává“ a přepisuje svůj středověký podklad. Šaškův Jan Žehrovský laškoval v hospodě s jakousi místní dívkou a přitom se „dotkl jejího prsu“ (tamtéž, s. 86). Poté uhodil nějakého Španěla, kterému se to nelíbilo. Zanedlouho došlo k velkému srocní pobouřených domácích. Ti oblehnou hospodu, kde české poselstvo bydlí. Střetnutí musí urovnávat královi lidé. V textu vnímáme pouze situaci, kdy se Žehrovský jako cizinec (asi) pokouší o obhroublejší flirt, panskou zábavu, která se může dotýkat, ať už z jakýchkoli důvodů, domácích svědků.

Na tomto místě Jirásek sice musí zasáhnout cenzurně, ale epizodu nevynechá (jako jiné), i když pikantní příčinu konfliktu vymaže. Ve svém vyprávění příhodu spojí s předchozími urážkami Čechů, s porážkou Žehrovského a negativním hodnocením místních lidí. Proto také radikálně přepíše „zápletku“. Španěly neurazí Žehrovský, ale jeden Španěl urazí Žehrovského, už tak rozmrzelého porážkou, i „jak s námi nakládali“. Lascivní žert je nahrazen tím, že „jakýsi Španihel, sedě v koutě u vína [...] začal o nás Češích potupně mluvit. Náhodou tu byl pan Žehrovský...“ atd. (Jirásek 1950, s. 84). Cizincovo nevhodné nebo v dané chvíli nepřijatelné chování, které *Commentarius* jakoby mimochodem zachycuje, je škrtnuto a místo něj se napíše urážka národa. Následuje detailní líčení boje neboli fabulace na podkladě krátkého zápisu, a nakonec Žehrovského negativní hodnocení Španělů jako „cikánské chasy“ a Španělska jako „prokleté země“, „kde není žádné kázně a hostinnosti“ (tamtéž, s. 85).

Zde spatřujeme dvojí tendenci Jiráskova textu. S podporou většího množství aluzí, komentářů a epizod vázaných na Španělsko, stručně řečeno: s oporou deskripce skutečně cizí země se více než kde jinde nabízí možnost konstruovat dobrodružné příběhy, a přitom je transhistoricky spojovat s „ideou“ českého poselstva a české věci vůbec. Jiráskovo vyprávění tu nejenže překrývá text *Commentaria*, ale v dobrodružném přepisu ústí v ideově-národní reprezentace a konfrontace, jimž vévodí česká přímost, rytířskost, odvaha. Novodobé psaní standardizuje obraz neupřímného a nerytířského „obecného lidu“ „chvástavých Španihelů“, „chátry“, „chasy zběsilé“, ale v porovnání s českými reky v podstatě nestatečné; „osmahlých“ útočníků jako „hladových vlků“ (tamtéž, s. 84).

NEZNÁMÁ TĚLA

U města Mediny del Campo se v textu *Commentaria* vynoří mysteriózní epizoda. V líčeném setkání s kajícím poustevníkem, který by snad mohl být polským králem Vladislavem III. poraženým roku 1444 u Varny v bitvě s pohany, se legenda spojuje se zážitkem, totiž se svědectvím polského poutníka, po kterém následuje důkaz, že poustevník má šest prstů na noze stejně jako král Vladislav. Podle toho, „co se myslí“ (tj. v Evropě), polský král byl v bitvě zabit, „ale já sám to netvrdím“ (Šašek z Bírčkova 1974, s. 88), dodává zapisovatel, protože vzápětí uvádí další verzi, podle níž se král zaslíbil věčné samotě, aby odpykal, že nesplnil slovo, které pohanům (Turkům) dal. Záhadný příběh i samo setkání s poustevníkem jsou tak nejprve umístěny do prostoru mezi dvěma verzemi — do sféry ambivalence. A tedy možností, z nichž by mohlo vybírat rozvité vyprávění. Romaneskní prvky této události nemohou být potlačeny ani následujícími reakcemi Lva z Rožmitálu nebo polského poutníka. Lev se na poustevníka obrací prostřednictvím herolda, Polák pak zjistí, že má na noze šest prstů, v pohnutí obejmě jeho nohy na výraz úcty ke svému králi, což muž odmítne jako „člověk obtížený mnohými hříchy“ a „se slzami v očích“ odchází do své chatrče (tamtéž, s. 90). Nic tedy nemůže být definitivně potvrzeno, i když zápis nechává poslední slovo Polákovi, který o identitě poustevníka nepochybuje. Tak v *Commentariu* figuruje nástin životního dramatu, odkrývá se prostor pro jeden osud lidské existence. Díky tajemné nedořečenosti, odlišující se od pozitivních záznamů jiných mirabilíí, vyniká toto setkání v Šaškově podání takřka jako osnova k románu.

Při přechodu hor do Portugalska sama vzdálenost, odlehlost i divokost kraje jako by byly příčinou mnoha zvláštností. Jen když se Češi blíží ke „konci světa“, může text hýřit zarážející, všem představám se vymykající exotikou předznamenávající popisy neevropských krajin v dílech mladších cestovatelů. Počet přírodních druhů je tu větší než kdekoli předtím, rostou tu zvláštní rostliny. Hadi tu mají křídla a v letu pronásledují kořist. „Štíři jsou velcí jako prostřední lovecký pes“, ještěrky jen o málo menší než kočka. Zkrátka: známé druhy živočichů tady vynikají neobvyklostí, získávají bájně atributy. „Nikdo z našich je nikdy jindy neviděl“ (tamtéž, s. 94).

Tato mirabilia, jejichž existenci text stanoví, a tudíž ji v důsledku činí reálnou (srov. Borges 2013), Jirásek opětovně vynechává a zmírňuje. Tím vlastně stále potlačuje kód původního psaní, v němž se viděné a tradované spojují do podoby, která by naplňovala čtenářovo očekávání: přece jsme na samém konci světa a kde jinde než tady se musí před udivenými zraky poutníků objevovat podivné fenomény. Zásah autora historických próz, v tomto případě mnohem výrazněji jako autora knihy pro mládež, je ještě razantnější tam, kde se mluví o tom, že portugalský král s velkým prospěchem obchoduje s otroky.

V *Commentariu* se králův bratr diví, že Lev z Rožmitálu poprosil, aby mu byla darována kuriozita — dva mouřeníní. Protože takový dar Portugalci považují za nicotný, přidají Lvovi nádavkem opici. Dvě cizokrajné lidské bytosti a jedno zvíře představují něco, co doma není — tedy formu „suvénýru“, skrze níž nám středověký svět ukazuje svou nepřekonatelnou jinakost, a to v rámci konfrontací standardní „Evropy“ rytířů a poselstev a jiné, exotické „Evropy na konci světa“. Touto pasáží nezvratně odkazuje jen k sobě samému, zůstává pouze ve svém kulturním prostoru, to znamená i v prostoru Čech, kam mají být kuriozity dopraveny. Zároveň je tu případnému českému příjemci nabídnut v krátkém „ekonomickém poučení“ ten nejužší průzor k jinému kontinentu, do Afriky. Králův bratr doslova říká, že se mouřeníní prodávají na trhu „jako dobytek“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 97). Šašek z Bířkova pak k těmto „obyčejům“ (takovými slovy je tato skutečnost charakterizována) jen dodává, že pokřtění mouřeníní se neprodávají ani nezcižují, ledaže by byli darováni.

Tady pak Jirásek, humanista i starosvětský demokrat, musí do úst svého vladyky vložit dojemný popis trhu s černochoy, filipiku proti otroctví, v níž se prosazuje novodobý pohled ruku v ruce s Jiráskem konstituovanou staročeskou křesťanskou morálkou: „Vždyť to byl přece křesťanský král!“ volá vladykův vnuk Jaroslav (Jirásek 1950, s. 95). A ušlechtilost, lidskost českých vyslanců je znovu vyzdvížena, jakmile se společně s celou vladykovou rodinou dovíme, že svou žádostí pan Lev vlastně ušetřil oba mouřeníní mnohem horšího údělu, protože z nich učinil své služebníky. Jednoho z nich pak ovšem daroval s jinými dary králi Jiřímu. Ani v Jiráskově textu se tedy mouřeníní zjevně nemůže zbavit svého osudu „věci“, již lze darovat, čeká ho tu však (jak z jinak důsledné ideové konstrukce vyplývá) mnohem lepší osud než kdekoli jinde... v Evropě.

Aniž by se jeho strukturní rysy proměňovaly, cesta do Compostely a na konec světa se řadí k vrcholným vyprávěním a popisům *Commentaria*. Přibývá epických scén i vyprávění legend vztahujících se jak k sv. Jakubovi a relikviím, tak k rozsáhlé vesnici zvané Finisterre, „tj. konec světa, protože za ní není již nic jiného než vody a širé moře, jehož hranice nezná nikdo vyjma samého Boha“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 109). Pověst o třech lodích, které kdysi vyslal portugalský král a jež po čase dopluly

k vlnobití zdvíhajícímu se až do oblak, kde se dvě z nich nenávratně ztratily, je ukázkou bájného cestopisu, vloženého do cestopisu přítomného. Odkazuje také k fakticky nejzazší hranici pouti českého poselstva, je to geografická mez i vyvrcholení religiózní části pouti (návštěva slavného poutního místa). Prostřednictvím pověsti se ovšem poukazuje i na mystérium, jež za „hranicí“ moře rozevírá svůj jícen.

Jiráskův text u těchto pasáží vynechává nebezpečné příhody a komplikace poselstva a také náboženské legendy, výčty relikvií. Soustřeďuje se jen na ono ústní podání — bájný cestopis. A ve vyprávění Šaška Mezihorského si pak na jeho závěru jako nutný, faktický i „osvětový“ dovětek vynucuje své místo informace o Americe, která byla mezi časem poselstva a časem přítomného vyprávění objevena.

LIDSKÁ NEBEZPEČÍ

Cesta poselstva nazpátek krom jiného přináší to, že se délka i minucióznost *Commentaria* na jedné straně a rozměry Jiráskova převyprávění začínou výrazněji lišit. Šašek z Bírkova striktně dodržuje zavedenou posloupnost i schematismy (připomeňme: rytířské putování, diplomatická cesta, religiózní pouť, pečlivá cestovní mapa, dobový průvodce). Trpělivě píše v rámci stylistických klišé, pokud sám nemá dojem (zřídka-kdy), že jeho popisy překračují míru, lépe řečeno: že se zjevně zmnožují v řádu téhož i nad rámec obvyklé středověké stereotypnosti a že příslušný způsob deskripce unavuje i zapisovatele.

Naproti tomu Jiráskův Šašek Mezihorský, jehož úkolem je upoutat nejen svá vnoučata, ale především novodobého mladého čtenáře, nemůže trpělivě setrvat u cestovního deníku, respektive opakovat nebo obměňovat vzorce popisů typu: „viděli jsme [tam] překrásné zahrady [...] množství zajíců [...] všelijaké rostliny [...] veliké a vysoké hory“ atp. Proto se u něho tempo vyprávění při cestě nazpátek zrychluje, zachytává se jen nepochybných kuriozit, nevídaných zvyklostí a dobrodružných epizod. Totiž tam, kde vyprávění samotnou podstatou zapisovaného vystupuje z místopisných schémat, kde se v bodové deskripci předmětů ukazuje jinakost jako naprostá nebo kde se vedle zapisovatele prosazuje hlas autora.

Tento malý, ale faktický rozestup se projevuje na několika místech textu. O aragonských Saracénech Václav Šašek říká, že „ženy jsou [...] velmi hezké a půvabné, ale muži oškliví“, a připojí několik hodnotících poznámek o kraji, jímž projíždějí, vzápětí ovšem dodá „Než vraťme se k naší věci!“ (tamtéž, s. 126). Toto stanovisko můžeme interpretovat takto: onou „věcí“ je putování, jeho popsání, oproti tomu hodnocení pak jako by tuto „věc“ zdržovala, nevcházela do ní. Hlas autora a schéma deníku se nakrátko ocitnou proti sobě. Schéma se přidržuje kódu, a ten je v obecné rovině vyjádřen třeba opětovnými formulami Lva z Rožmitálu před králi a knížaty (opakuující se věta: „neopustili jsme svou vlast kvůli darům, ale proto, abychom se vrátili domů zkušenější“). K schématu také patří osobnější kód samotného zapisovatele. Ten bývá odbornou literaturou hodnocen jako člověk zajímavější se mimo jiné o místní hospodaření, jako praktický subjekt, jenž zaznamenává „věci potřebné“, tj. úrodnost kraje, velikost a množství vinic, štěpnic a zahrad.

Tak na aragonském venkově Šašek vidí všude na polích rozmarýn a šalvěj a v Zaragoza poznává, že k topení se tu používá dříví cypřišového, olivového a rozma-

rýnového keře, jinde je zase kraj úrodný na granátová jablka. K těmto odlišnostem zemědělských kultur, hospodaření, výnosů, ba i financí, včetně odlišností v každodenním životě, které jsou patrné na první pohled, se přidružují obdobně zjevné nebo vizuální rozdíly u známějších „věcí“ (*Commentarius* např. popisuje jiný druh jalovce, než jaký roste „u nás“). Popsat variety nebo zarážející množství známého a samozřejmě vytknout nebo přiblížit neznámé je standardní postup cestopisného vyprávění, které si činí nárok na dokumentární přesnost i objektivnost. A právě tato dokumentárnost v rámci cestopisného deníku, který s neochvějnou trpělivostí počítá míle, je pro román nepřijatelná.

To, co je v *Commentariu* základem psaní, je v Jiráskově prepisu koloritem obměňovaných skutečností. Stručně řečeno: problémem při přepisování Šaškova deníku je docílit spádu, „čtivosti“, epická osnova (rozvinutí romaneskních momentů předlohy a vřazení spojovací linie z prostředí Mezihořské tvrze) musí fakticky působit proti osnově a kódu deníku-cestopisu. Naopak to, co se vzhledem k dominantní struktuře „dokumentu“ objevuje v menší míře nebo okrajově (soudy, názory, dobrodružné epizody či komplikace — virtuální romaneskno), se stává základem nosné linie Jiráskova zpracování. Právě z „opracování“ *Commentaria* je zřejmé, jak se tyto prvky nevyhnutelně proměňují v kadlubu celistvé románové strategie, která nastoluje řád dobrodružného vyprávění nebo vlastenecké pedagogiky. Prvním, nejvýraznějším příkladem je příběh o tom, jak se v Katalánsku námořní loupežníci pokusili zmocnit se Václava Šaška z Mezihoří. Druhým příkladem může být, jak týž vypravěč, když vypráví o cestě poselstva do francouzského Avignonu, zmiňuje pobyt Jana Lucemburského na papežském dvoře (a ovšem i Jana Milíče) a hodnotí krále Jana jako krále udatného, ale „cizince“, „jenž si svého národa nic nevážil, ano mu nepřál a jen po cizině toužil. Však za jeho doby mnoho cizáctví se k nám dostalo, zvláště nádhera kroje, takže naši páni velmožní přestávali chodit si po staročesku“ (Jirásek 1950, s. 121). Jirásek předlohu nejenže doplňuje ideou staročesky vlasteneckého kódu, ale především podává informaci, která v *Commentariu* „chybí“: v Avignonu byl Jan Lucemburský. Podobné přidávání českých pamětihodností, které Václav Šašek z Bírškova „opomněl“, tvoří oporu národně poučné orientace Jiráskovy knihy. A odpovídá také — a to na mnoha dalších místech — historiografickému přístupu k textu, protože podobné odkazy a vysvětlivky, k nimž Šaškův text z hlediska novodobého dějepiscectví „svými bílými místy“ (jakkoli právě ona jsou v původním textu jeho nedílnou součástí!) vybízí, slouží k rekonstrukci sumy českých pamětihodností a kontaktů v zahraničí.

Nikde v *Commentariu* nenajdeme tak kategorické celkové hodnocení obyvatel, jako je tomu v případě Katalánců:

Co jiného bych o této zemi měl vyprávět, nevím, leda že plodí lidi ze všech smrtelníků nejzločinnější a nejzrádnější, jako žádná jiná křesťanská země. Procestovali jsme tři pohanské provincie, totiž Berberů, Saracénů a Granadanů, ale byli jsme tam mnohem bezpečnější než mezi Katalánci (Šašek z Bírškova 1974, s. 135–136).

Je zřejmé, že toto hodnocení vyplývá z předchozího zápisu. Pomineme-li fakt, že v poetivě dodržovaném modelu deníku ani krása „věcí“, například města Barcelony, nemá moc toto hodnocení zlepšit, všimněme si ještě struktury onoho již použitého středověkého průměru. Ze všech křesťanských zemí právě v Katalánsku jsou lidé ti nejhorší,

a co víc, dokonce i pohané jsou lepší. Tak, již podruhé, vrcholí negativní hodnocení v *Commentariu*: neboť co je horšího než pohan... Mentální a ideové vzorce, které pronikly do standardních středověkých obrátů a obraznosti, jsou konfrontovány s empirií. Nábožensky nepřijatelnou jinakost pohanského světa, s níž se poslové na iberském poloostrově setkali vícekrát, překryje zkušenost s alteritou jiného druhu, totiž s vítanou jinakostí, která protirečí stereotypním obrazům. Navíc je to setkání s jinakostí, jež s sebou zřejmě nese jinou kulturu, než je „kultura“ křesťanských Katalánců. Jejím výrazem, pro poselstvo samozřejmě nejpodstatnějším, je pocit bezpečí. Zobecníme-li, v řadě dokumentárních popisů se projevuje přetržitost, která souvisí s událostmi-děním. To je samozřejmě celkem banální fakt, protože již sama cesta události implikuje — nepředvídatelné události. Pro nás je však podstatná otázka, jaké to má důsledky v textu, jak se událost vynořuje v dokumentárních sériích a opakováních *Commentaria*. *Událost* fakticky vzdoruje kontinuitě a sérii (popis, líčení), explicitně nebo latentně se sráží s literárními modely a schémata diskurzu, i když se od nich nemůže úplně odpoutat. Složitá textová situace vyprávění o Šaškově cestě na takových událostech, jejichž stěžejním příznakem je „hic et nunc“ a individuální prožitek, nic nemění. Sobě vlastní intenzitou se vymaňují z osnovy diplomatické mise, křesťanské pouti, a dokonce i rytířského putování. Přitom se ovšem nevymykají tematickým modelům cestování, při němž se dobrodružství a zvraty očekávají, často v návaznosti na tradované obrazy či představy. Mluvíme o tradici literárních cestopisů, která určité vzorce a obrazy předzjednává. Do jejich struktury nyní vstupuje to, co vychází z povahy „deníku“ jakožto bezprostředního záznamu zážitků — událost, která je *neporovnatelná*. Proto s sebou do textury kontinuálních sérií, „osnovy a útku“ textu, vnáší zlo a mezeru. V komplexu psaní a standardu, dění deníku a idejí cestopisu, událost jakoby hledá možnosti svého zaznamenání.

PŘIROZENÝ NÁVRAT

Tak jako na jiných místech kontinentu i v jižní Francii se cestovatelská mapa středověké Evropy mnohde překrývá se současnou „turistickou“ mapou. Status pamětihodností se totiž podstatně nezměnil. V této rovině se pro nás *Commentarius* zpřítomňuje, neboť právě takto je evidentní i atemporální — alespoň dokud tyto kuriozity-památky, vepisované do podobných „průvodců“ už po staletí, budou stát. „Veliký a krásný“ je amfiteátr v Nîmes; velikostí a „zvláštní krásou“ vyniká Avignon a text třemi hlavními znaky města přibližuje tuto krásu, která — byť by to bylo ve fragmentech — přetrvala a stále jakoby potvrzuje sílu někdejšího zážitku.: „Hradební zdi jsou věnčeny věžemi“, „nádherný hrad, překrásně postavený“ (papežský palác), „dlouhý kamenný most [...] Na celé té cestě jsme neviděli mostu nádhernějšího“ (tamtéž, s. 140). Ačkoli i tady se setkáváme s běžným stylem Šaškova textu, s jeho nerozvinutými rozlišeními, v této souvislosti prostředky odpovídají potřebám nejstručnějšího zaznamenání památky, již nelze vynechat. Jazykové obecniny tu souvisejí s nepochybnitelnou jasností. *Commentarius* zde dokonce přiléhá k jazykovým úzům, k banálním, a přece jednoznačným charakteristikám i hodnocením amatérských zájemců o kuriozity nebo cestovatelů-turistů bez ohledu na dobu. Právě tím tato konstatování přecházejí k jakési nadčasovosti.

V Milánsku Šašek konečně odkáže k české historii, když se zmíní o řece, „kterou Čechové přebrodili tenkrát, když válčili u Milána“ (tamtéž, s. 144). Jirásek jejím prostřednictvím obsírně připomene bájný heroismus českých bojovníků pod Milánem, ale také v duchu národní historie stručně ozřejmí světla a stíny evropské politiky vzhledem k Čechům, aby svým čtenářům vštípil základní obraz situace „my a svět“. Znovu uvedme: v *Commentariu* přijetí poselstva obvykle provázejí obřadní formule, které explicitně ukazují na modely rytířské a poznávací cestu králova švagra. Ani u milánského vévody tomu není jinak. Známé ceremonie se jen opakují. Tak jako jinde se o jednáních, která mají patřit k vrcholům poděbradské diplomacie, nic nedovídáme. Vše shrnují, a tím také zcela neutralizují stereotypní výrazy, v Miláně např. obrat „tak byli nějaký čas rozmlouvali“ (tamtéž, s. 146). Držíme-li se Šaškova textu a nikoli historiografických vysvětlení, která autorovi v poselstvu přikládají příslušnou, tedy omezenou úlohu, zůstávají nám tu více, tu méně obecná zaznamenání toho, jak cesta probíhala fakticky; transformací Šaška ve vladyku Mezihorského, který přece také vypráví s odstupem, tvoří Jirásek svého rezonéra, tj. postavu, která se mezitím už dozvěděla o pravém poslání cesty — „O tom jsme my tenkrátě ovšem nevěděli“ (Jirásek 1950, s. 124). V původní obecné rovině je tak zaznamenáno, že pan Lev a vévoda milánský „rozmlouvali“, a dále, že panu Lvovi „pošel [...] jezdecký kůň, kterého mu daroval pan Zdeněk“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 148), přičemž první informace, přesune-li se do historiografického rámce, může sugerovat otázku „O čem rozmlouvali?“, zatímco druhá svou holou fakticitou pevně setrvává v prostředí *Commentaria*, odpovídá jeho duchu i psaní, dokonce je pertinentnější, protože k ní nelze zaujmout „odstup“ nebo „nadhled“, z něhož by se dožadovala vysvětlení nebo doplnění, a tudíž představuje druh jazyka vzdorujícího metajazyku. U podobných segmentů metajazyk ztrácí výkladovou moc, protože původní text zůstává „u sebe“.

Ve Veroně nám *Commentarius* výrazně připomene, že se odvíjí podle svého kódu, vzhledem k vlastním referencím. K nim na prvním místě patří legendy, pověsti a texty vztahující se k místům, přesněji řečeno: konstituující pamětihodnost místa, které právě v této vazbě nelze opomenout. Teprve na dalším místě, jak jsme už viděli, se mohou objevit některé odkazy k národní historii. Když Šašek poznamenává, že v milánském chrámu svatého Ambrože „byli korunováni císař Sigmund a první český král. Ukazovali nám tam roucha, v kterých byli oblečeni v čas korunovace“ (tamtéž, s. 147), můžeme se domnívat, že poté, co byl poselstvu ukázán Ambrožův hrob, byla mu také ukázána ona roucha, která jim připomněla historický fakt. Avšak z hlediska širě jednotlivých výpovědí je situace v textu jasná. Této zmínce totiž předcházejí obsáhlejší věty o dotyčném světcu a následuje výčet dalších památek v témže kostele. Po blíž Verony pak na jednom místě posly hlavně zajímá ve středověku rozšířená pověst o Dětrichu Veronském, která na Čechy zjevně působí a kterou mohou znát z domova (srov. Petruš 1984a, s. 17–19; Hon 2009). Zde, v Dětrichově kraji, se vyptávají, co se vlastně s hrdinou stalo, k jakému konci šel jeho příběh.

Je tu zaznamenáno, že obyvatelé Dětrichova paláce jsou v noci vyháněni „jakýmisi strašidly“, ale k dalšímu nadpřirozenému úkazu, o němž Češi „toliko slyšeli“, se pochybovačně dodává: „skutečností to potvrzeno nebylo“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 151). Se zkracující se vzdáleností od domova jako by „mirabilii“ a „exotismů“ ubývalo. Když je vyzdvížen milánský hrad, kterému se, píše Šašek, nemůže vyrovnat žádný hrad v křesťanstvu, vzápětí se uvede: „V tom mi jistě každý, kdo jej viděl, dá za pravdu“

(tamtéž, s. 148). Jistě, je to i rétorický obrat, současně však také vypovídá o tom, že velkolepost Milána může určitě dosvědčit více lidí než portugalské nebo španělské jedinečnosti.

Na druhé straně však neubývá — spíše naopak — bohatství, množství pokladů a nádhery. Poselstvo projíždí Milánem, Brescií, Veronou, Padovou a dále až do Benátek, jimiž bohatství a nádhera vrcholí; a právě zde je nejpodrobněji popsáno osm dnů, vyplněných návštěvami, sledováním příznačných kuriozit (roh z jednorozce nevidaných rozměrů), „neocenitelných bohatství“ (tamtéž, s. 162), benátských zákonů a zvyklostí. Vzhledem k významu a zvláštnostem benátské republiky můžeme tak podrobný zápis v dobovém cestopisu očekávat. Fakta potvrzují a konkretizují aureolu pověstí nebo jiných svědectví, zápis souběžně dokumentuje a zachycenými skutečnostmi nadále podpírá pověst Benátek.

V konečné etapě na cestě domů, při níž se *Commentarius* nijak nezrychluje, protože nepřestává být prostorem pro důkladný zápis itineráře (města, hrady, vesnice), se jakožto ústřední jeví jedna událost, turnaj ve Štýrském Hradci. Jím také vrcholí činy Jana Žehrovského z Kolovrat, završuje se rytířské putování poselstva a jmenovitě také Šaškovo, protože právě tady je císařem pasován na rytíře.

V této chvíli též spěje k závěru redukováná část Jiráskova přepisu, a to prostřednictvím dvou významových a v celém textu návratných dominant. Jednu z nich tady představují Žehrovského vítězství nad Němcem Riembergerem (odpovídá předloze) a zvláště ona připsaná epizoda, již v *Commentariu* nenajdeme, o úspěchu Mezihorského v klání, které je záležitostí národní cti, kláním „proti Němcům“: „pamatoval jsem, abych zjednal českému jménu čest, a ne hanu a smích [...]. Tak jsem si na té cestě dobyl rytířství, a to na Němcích, což mne obzvláště těšilo“ (Jirásek 1950, s. 133). Druhou dominantou je návrat panice Mezihorského na českou půdu, na Mezihoří, k rodnému krbu. S tím souvisí i závěr prózy, kde v zesíleném étosu, podílejícím se na celém vyprávění, se dostává ke slovu i vrcholný patos posledních promluv a „poslání“, která jsou vladykovi Mezihorskému vložena do úst. Po návratu coby mladý rytíř odchází bojovat: „Král volal, vlast byla v nebezpečení“ (tamtéž, s. 136), a starý děd, jenž v tomto duchu končí své vyprávění, se naposled obrátí k vnoučatům, k potomkům, aby je oslovil. Tady je však už natolik autorským vypravěčem, že takřka ani nepotřebuje historický kostým. Jako mentor a pedagog (lekce si přece vyžaduje závěr, výzvu k mládeži, k příštím) naprosto stírá nejen obrysy Václava Šaška z Bířkova, „menšího“ Čecha, protože v tomto hlase, jen zdánlivě osobním, neboť se jedná o „hlas“ ideje, vize, jako by se vytrácel také on, „větší“ Čech.

Uzavřeme kontrapuntem, který se sám nabízí. V *Commentariu* chybí epický závěr nebo „poslání“. Závěrem je pouze a logicky konec pouti. Poté, co byla popsána cesta Rakouskem a zaznamenána poslední pověst-kuriozita, je úkol splněn. Produktem se stává svérázná mapa, průvodce po rytířské Evropě, který propříště může být oporou pro nostalgické úvahy. Ocitáme se znovu na domácí straně hranic a psát dál by bylo zbytečné, proto i definitivní tečka: „Cesta z Vídně do Blatné je dlouhá dvacet a sedm mil a jest všem dobře známa“ (Šašek z Bířkova 1974, s. 168). Obeznamenost s prostorem sdílená autorem i jeho publikem nakonec opouští text a otevírá mezeru, která dosahuje až k nám.

Výsledky srovnání jednoho autentického středověkého cestopisu, jednoho humanistického překladu a jednoho přepracování v duchu nacionálně liberální osvěty

lze shrnout do několika vět. Deník „panoše Jaroslava“ svou texturu doslova plní mezerami v podobě všudypřítomného „etc.“, které si každý čtenář může doplnit podle svých potřeb, svého vkusu či (jako v citovaném případě sporu francouzského a českého krále) své moci. V podobné roli, jako intencionálně, víceméně pravidelně distribuované lokace, působí v latinském *Commentariu* vložené průvodní listy evropských držitelů moci, které do vyprávění zprostředkovaného a upraveného vypravěčem přidávají iluzi autenticity „osvětlující“ nejen slavnou cestu dávného pana Lva, ale rovněž současnost jeho potomků a jakéhokoli čtenáře zaujatého českými záležitostmi. Týmž směrem ukazuje i závěr latinského textu. Zdá se, že skrze nedourčenosti a škvíry tu biskup Pavlovský buduje především most mezi svou dobou a dobou vzniku textu. Ve srovnání s ním Jiráskův text osvědčuje svou didaktičnost nepřekvapivě tím, že tkaninu vyprávění uhlazuje — jeho hrdiny lze snáze sledovat, a především snáze napodobit. Na rozdíl od Pavlovského Jirásek nemíří na potomky jednoho konkrétního rodu, jejichž prestiž má růst na základě ohlédnutí zpět k historickým dokumentům, ale ke svým českým současníkům, k mladým čtenářům, k nejrůznějším budoucím příslibům a nadějím. A to v době, kdy se budoucnost zdála mnohem méně temná než ta naše.

PRAMENY

Babučková, Ivana — Boubín, Jaroslav:

Nejstarší český cestopis. In: Jaroslav Boubín a kol.: *Hledání nové Evropy. Projekt krále Jiřího*. Historický ústav AV ČR, Praha 2015, s. 195–242. (Edici *Deníku panoše Jaroslava* viz na s. 212–237.)

Hrdina, Karolus (ed.): *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis pietatis et religionis causa susceptae ab Illustri et Magnifico Domino, Domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*. Orbis, Praegae 1951.

Jirásek, Alois: *Z Čech až na konec světa*. Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1950.

Montaigne, Michel de: *Eseje*, přel. Václav Černý. Odeon, Praha 1966.

Palacký, František: Denník poslu krále

Giřího ku králi francouzskému Ludwikowi XI. léta 1464 wyslaných. *Časopis Společnosti vlasteneckého museum w Čechách* 1, 1827, č. 1, s. 40–67.

Šašek z Bířkova, Václav: *Deník o jždě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*, přel. Bohumil Mathesius a Bohumil Ryba. Československý spisovatel, Praha 1974.

Urbánek, Rudolf (ed.): *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bířkova*. Evropský literární klub, Praha 1940.

LITERATURA

Barthes, Roland: Diskurz historie, přel. Josef Fulka. *Česká literatura* 55, 2007, č. 6, s. 815–828.

Bok, Václav — Viktora, Viktor: Gestaltungsprinzipien in den Reiseberichten von Gabriel Tetzl und Václav Šašek von Bířkov. In: Hans-Bernd Harder — Hans Rothe (eds.): *Studien zum Humanismus in den*

böhmischen Ländern. Teil III. Böhlau, Köln 1993, s. 183–198.

Borges, Jorge Luis: *Fantastická zoologie*, ed. Margarita Guerrerová, přel. František Vrhel. Argo, Praha 2013.

Boubín, Jaroslav: Projekt krále Jiřího. Jeho geneze, proměny a ztroskotání. In: Jaroslav Boubín a kol.: *Hledání nové Evropy. Projekt*

krále Jiřího. Historický ústav AV ČR, Praha 2015, s. 45–74.

Čornej, Petr: *Husitství a husité*. Karolinum, Praha 2019.

Foucault, Michel: *Slova a věci*, přel. Jan Rubáš. Computer Press, Brno 2007.

Halama, Ota: *Svatý Jan Hus. Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620*. Kalich, Praha 2015.

Herbers, Klaus: *Jakobsweg. Geschichte und Kultur einer Pilgerfahrt*. Beck, München 2006.

Hon, Jan: Jetřich Berúnský. Dramatizace středohornoněmeckého Laurina. In: Barbora Hanzová (ed.): *Pokušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2009, s. 31–52.*

Jaluška, Matouš: You Can Tell a Lord by His Servitors: An Attempt at Reading the Old Czech Tristram. In: Christine Ferlampin-Acher (ed.): *Arthur en Europe à la fin du Moyen Âge. Approches comparées (1270–1530)*. Garnier, Paris 2020, s. 171–182.

Jurok, Jiří: Mírová a propagační poselstva krále Jiřího z Poděbrad v letech 1461–1467. *Historia Olomucensia* 53, 2017, s. 47–86.

Kunský, Josef: *Čeští cestovatelé I. Orbis*, Praha 1961.

Malaníková, Michaela: Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírškova a možností jeho interpretace. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C* 55, 2008, s. 21–33.

Malura, Jan — Ivánek, Jakub: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Host, Brno 2019.

Małysz, Bohdan: *Najstarsza czeska relacja podróznicza. Poselstwo Jerzego z Podiebradów do Francji w roku 1464 w świetle dziennika Jarostawa*. Kongres Polaków w Republice Czeskiej, Czesky Cieszyn 2004.

Małysz, Bohdan: Nábožný a mravní rigorismus? Vzájemné hodnocení Čechů a cizinců v době Poděbradské ve světle cestopisu panoše Jaroslava. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* 23, 2009, s. 15–32.

Nejedlý, Martin: *Traité de paix et ambassades de bonne volonté de Georges, le roi hussite*. In: Denise Péricard-Méa (ed.): *De la Bohême*

jusqu'à Compostelle. Aux sources de l'idée d'union européenne. Atlantica, Biarritz 2008, s. 11–72.

Nejedlý, Martin: Deník panoše Jaroslava o poselstvu z roku 1464 jako historický pramen k plánu protitureckého tažení Jiřího z Poděbrad. In: Pavel Soukup — Jaroslav Svátek a kol.: *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*. NLN, Praha 2010, s. 202–215.

Pánek, Jaroslav: Biskup a kancléř. Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy. *Časopis Matice moravské* 113, 1994, č. 1, s. 35–47.

Paravicini, Werner: Bericht und Dokument. Leo von Rožmitál unterwegs zu den Höfen Europas (1465–1466). *Archiv für Kulturgeschichte* 92, 2010, s. 253–307.

Petrů, Eduard: Rytířský epos a jeho proměny. In: Dagmar Marečková — Eduard Petrů (eds.): *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*. Odeon, Praha 1984a.

Petrů, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Profil, Ostrava 1984b.

Rychterová, Pavlína: Die Verbrennung von Johannes Hus als europäisches Ereignis. Öffentlichkeit und Öffentlichkeiten am Vorabend der hussitischen Revolution. In: Martin Kintzinger — Bernd Schneidmüller (eds.): *Politische Öffentlichkeit im Spätmittelalter*. Thorbecke, Ostfildern 2011, s. 361–384.

Smith, D. Vance: Destroyer of Forms: Chaucer's Philomela. In: Cristina Maria Cervone — D. Vance Smith (eds.): *Readings in Medieval Textuality: Essays in Honour of A. C. Spearing*. D. S. Brewer, Cambridge 2016, s. 135–155.

Spearing, Anthony Colin: *Criticism and Medieval Poetry*. Edward Arnold, London 1964.

Spearing, Anthony Colin: *The Medieval Poet as Voyeur: Looking and Listening in Medieval Love-Narratives*. Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Spearing, Anthony Colin: *Textual Subjectivity: The Encoding of Subjectivity in Medieval Narratives and Lyrics*. Oxford University Press, Oxford 2005.

- Spearing, Anthony Colin:** *Medieval Autobiographies: The I of the Text*. University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 2012.
- Spolsky, Ellen:** *Gaps in Nature: Literary Interpretation and the Modular Mind*. State University of New York Press, Albany 1993.
- Svátek, Jaroslav:** Cestopis jako prostředek ke spáse? Poutnické itineráře a odpustkové seznamy do Svaté země ze střední Evropy (14.–16. století). In: Jiří Hrabal (ed.): *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2015, s. 43–54.
- Šváb, Miloslav:** *Prology a epilogy v české předhusitské literatuře*. SPN, Praha 1966.
- Voit, Petr:** Pronikání humanistické a jiné literatury mezi olomoucké měšťany před

Bílou horou. *Listy filologické* 105, 1982, č. 2, s. 105–110.

- Voit, Petr:** *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Libri, Praha 2006 <www.encyklopedieknihy.cz> [14. 7. 2020].
- Voit, Petr:** *Knihtisk 17. a 18. století. Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK, Praha 2008* <sites.ff.cuni.cz/uisk/wp-content/uploads/sites/62/2016/01/Knihtisk-17.-a-18.-stolet%c3%ad_Voit.pdf> [14. 7. 2020].
- Wolfzettel, Friedrich:** *Le discours du voyageur. Le récit de voyage en France, du Moyen Age au XVIIIe siècle*. PUF, Paris 1996.
- Wood, Diana:** *Medieval Economic Thought*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

